บทนำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๔ คือ อังคุตตรนิกาย ทสก-เอกาทสกนิบาต จัดเป็นคัมภีร์เล่มที่ ๕ และเป็นเล่มสุดท้ายของอังคุตตรนิกาย มีพระสูตรทั้งหมด ๑,๔๑๗ สูตร แบ่งเป็น ๒ นิบาต คือ ทสกนิบาต และเอกาทสกนิบาต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ทสกนิบาต

๑. จำนวนวรรคและพระสูตรในทสกนิบาต

ทสกนิบาต คือหมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน ๑๐ ข้อ มีทั้งหมด ๗๔๖ สูตร แบ่งเป็น ๕ ปัณณาสก์ ๒๒ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล มีรายละเอียดดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. อานิสังสวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑.	กิมัตถิยสูตร	๒.	เจตนากรณียสูตร
๓.	ปฐมอุปนิสสูตร	๔.	ทุติยอุปนิสสูตร
๕.	ตติยอุปนิสสูตร	๖.	สมาธิสูตร
๗.	สารีปุตตสูตร	๘.	ฌานสูตร
๙.	สันตวิโมกขสูตร	๑๐.	วิชชาสูตร

๒. นาถกรณวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑.	เสนาสนสูตร	๒.	ปัญจังคสูตร
๓.	สังโยชนสูตร	๔.	เจโตขีลสูตร
๕.	อัปปมาทสูตร	๖.	อาหุเนยยสูตร
๗.	ปฐมนาถสูตร	๘.	ทุติยนาถสูตร
๙.	ปฐมอริยวาสสูตร	๑๐.	ทุติยอริยวาสสูตร

๓. มหาวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑.	สีหนาทสูตร	๒.	อธิมุตตปทสูตร
๓.	กายสูตร	๔.	มหาจุนทสูตร
๕.	กสิณสูตร	๖.	กาลีสูตร
๗.	ปฐมมหาปัญหาสูตร	๘.	ทุติยมหาปัญหาสูตร
๙.	ปฐมโกสลสูตร	๑๐.	ทุติยโกสลสูตร

๔. อุปาลิวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑.	อุปาลิสูตร	๒.	ปาติโมกขัฏฐปนาสูตร
๓.	อุพพาหิกาสูตร	๔.	อุปสัมปทาสูตร
๕.	นิสสยสูตร	๖.	สามเณรสูตร
๗.	สังฆเภทสูตร	๘.	สังฆสามัคคีสูตร

๙. ปฐมอานันทสูตร ๑๐. ทุติยอานันทสูตร

๕. อักโกสวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. วิวาทสูตร ๒. ปฐมวิวาทมูลสูตร

๓. ทุติยวิวาทมูลสูตร ๔. กุสินารสูตร

๕. ราชันเตปุรัปปเวสนสูตร ๖. สักกสูตร

๗. มหาลิสูตร ๘. ปัพพชิตอภิณหสูตร

๙. สรีรัฏฐธัมมสูตร ๑๐. ภัณฑนสูตร

ทุติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. สจิตตวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. สจิตตสูตร ๒. สารีปุตตสูตร

๓. ฐิติสูตร ๔. สมถสูตร

๕. ปริหานสูตร ๖. ปฐมสัญญาสูตร

๗. ทุติยสัญญาสูตร ๘. มูลกสูตร

๙. ปัพพัชชาสูตร ๑๐. คิริมานันทสูตร

๒. ยมกวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. อวิชชาสูตร ๒. ตัณหาสูตร

๓. นิฏฐังคตสูตร ๔. อเวจจัปปสันนสูตร

๕. ปฐมสุขสูตร ๖. ทุติยสุขสูตร

๗. ปฐมนพกปานสูตร ๘. ทุติยนพกปานสูตร

๙. ปฐมกถาวัตถุสูตร ๑๐. ทุติยกถาวัตถุสูตร

๓. อากังขวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. อากังขสูตร ๒. กัณฏกสูตร

๓. อิฏฐธัมมสูตร ๔. วัฑฒิสูตร

๕. มิคสาลาสูตร ๖. ตโยธัมมสูตร

๗. กากสูตร ๘. นิคัณฐสูตร

๙. อาฆาตวัตถุสูตร ๑๐. อาฆาตปฏิวินยสูตร

๔. เถรวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. วาหุนสูตร ๒. อานันทสูตร

๓. ปุณณิยสูตร ๔. พยากรณสูตร

๕. กัตถีสูตร ๖. อธิมานสูตร

๗. นัปปิยสูตร ๘. อักโกสกสูตร

๙. โกกาลิกสูตร ๑๐. ขีณาสวพลสูตร

๕. อุปาสกวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. กามโภคีสูตร ๒. ภยสูตร

๓. กิงทิฏฐิกสูตร ๔. วัชชิยมาหิตสูตร
๕. อุตติยสูตร ๖. โกกนุทสูตร
๗. อาหุเนยยสูตร ๘. เถรสูตร
๙. อุปาลิสูตร ๑๐. อภัพพสูตร

ตติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. สมณสัญญาวรรค มี ๑๒ สูตร คือ
๑. สมณสัญญาสูตร ๒. โพชฌังคสูตร
๓. มิจฉัตตสูตร ๔. พีชสูตร
๕. วิชชาสูตร ๖. นิชชรสูตร
๗. โธวนสูตร ๘. ติกิจฉกสูตร
๙. วมนสูตร ๑๐. นิทธมนิยสูตร
๑๑.ปฐมอเสขสูตร ๑๒. ทุติยอเสขสูตร

๒. ปัจโจโรหณิวรรค มี ๑๐ สูตร คือ
๑. ปฐมอธัมมสูตร ๒. ทุติยอธัมมสูตร
๓. ตติยอธัมมสูตร ๔. อชิตสูตร
๕. สคารวสูตร ๖. โอริมตีรสูตร
๗. ปฐมปัจโจโรหณีสูตร ๘. ทุติยปัจโจโรหณี
สูตร
๙. ปุพพังคมสูตร ๑๐. อาสวักขยสูตร

๓. ปริสุทธวรรค มี ๑๑ สูตร คือ
๑. ปฐมสูตร ๒. ทุติยสูตร
๓. ตติยสูตร ๔. จตุตถสูตร
๕. ปัญจมสูตร ๖. ฉัฏฐสูตร
๗. สัตตมสูตร ๘. อัฏฐมสูตร
๙. นวมสูตร ๑๐. ทสมสูตร
๑๑.เอกาทสมสูตร

๔. สาธุวรรค มี ๑๑ สูตร คือ
๑. สาธุสูตร ๒. อริยธัมมสูตร
๓. อกุสลสูตร ๔. อัตถสูตร
๕. ธัมมสูตร ๖. สาสวสูตร
๗. สาวัชชสูตร ๘. ตปนียสูตร
๙. อาจยคามิสูตร ๑๐. ทุกขุทรยสูตร
๑๑.ทุกขวิปากสูตร

๕. อริยมัคควรรค มี ๑๐ สูตร คือ
๑. อริยมัคคสูตร ๒. กัณหมัคคสูตร

๓. สัทธัมมสูตร ๔. สัปปุริสธัมมสูตร
๕. อุปปาเทตัพพสูตร ๖. อาเสวิตัพพสูต
๗. ภาเวตัพพสูตร ๘. พหุลีกาตัพพสูตร
๙. อนุสสริตัพพสูตร ๑๐. สัจฉิกาตัพพสูตร

จตุตถปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. ปุคคลวรรค มี ๑๒ สูตร คือ

๑. เสวิตัพพสูตร ๒-๑๒. ภชิตัพพาทิสูตร

๒. ชาณุสโสณิวรรค มี ๑๑ สูตร คือ

๑. พราหมณปัจโจโรหณิสูตร ๒. อริยปัจโจโรหณิสูตร
๓. สคารวสูตร ๔. โอริมสูตร
๕. ปฐมอธัมมสูตร ๖. ทุติยอธัมมสูตร
๗. ตติยอธัมมสูตร ๘. กัมมนิทานสูตร
๙. ปริกกมนสูตร ๑๐. จุนทสูตร
๑๑.ชาณุสโสณิสูตร

๓. สาธุวรรค มี ๑๑ สูตร คือ

๑. สาธุสูตร ๒. อริยธัมมสูตร
๓. กุสลสูตร ๔. อัตถสูตร
๕. ธัมมสูตร ๖. สาสวสูตร
๗. วัชชสูตร ๘. ตปนียสูตร
๙. อาจยคามิสูตร ๑๐. ทุกขุทรยสูตร
๑๑.วิปากสูตร

๔. อริยมัคควรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. อริยมัคคสูตร ๒. กัณหมัคคสูตร
๓. สัทธัมมสูตร ๔. สัปปุริสธัมมสูตร
๕. อุปปาเทตัพพธัมมสูตร ๖. อาเสวิตัพพธัมมสูตร
๗. ภาเวตัพพธัมมสูตร ๘. พหุลีกาตัพพสูตร
๙. อนุสสริตัพพสูตร ๑๐. สัจฉิกาตัพพสูตร

๕. อปรปุคคลวรรค มี ๑๒ สูตร คือ

๑-๑๒. นเสวิตัพพาทิสูตร

ปัญจมปัณณาสก์ มี ๒ วรรค

๑. กรชกายวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ปฐมนิรยสัคคสูตร ๒. ทุติยนิรยสัคคสูตร
๓. มาตุคามสูตร ๔. อุปาสิกาสูตร

๕. วิสารทสูตร ๖. สังสัปปติปริยายสูตร

๗. ปฐมสัญเจตนิกสูตร ๘. ทุติยสัญเจตนิกสูตร

๙. กรชกายสูตร ๑๐. อธัมมจริยาสูตร

๒. สามัญญวรรค มี ๑๖ สูตร

เปยยาล

๑. ราคเปยยาล มี ๕๑๐ สูตร

๒. ชื่อและที่มาของพระสูตรในทสกนิบาต

ในทสกนิบาต มีพระสูตร ๗๔๖ สูตร แต่มีชื่อปรากฏเพียง ๑๙๙ สูตร และมีนิทานวจนะ กล่าวคือ ที่มาซึ่งปรารภทั้งบุคคลและสถานที่ หรือปรารภเฉพาะบุคคลอย่างเดียวบ้าง ปรารภเฉพาะสถานที่อย่างเดียวบ้าง ปรากฏเพียง ๕๙ สูตร ดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ มี ๑๗ สูตร คือ

ในอานิสังสวรรค ๕ สูตร ได้แก่ (๑) กิมัตถิยสูตร (๒) ทุติยอุปนิสสูตร (๓) ตติยอุปนิสสูตร (๔) สมาธิสูตร (๕) สารีปุตตสูตร

ในนาถกรณวรรค ๒ สูตร ได้แก่ (๑) ทุติยนาถสูตร (๒) ทุติยอริยวาสสูตร

ในมหาวรรค ๖ สูตร ได้แก่ (๑) อธิมุตติปทสูตร (๒) มหาจุนทสูตร (๓) กาลีสูตร (๔) ปฐมมหาปัญหาสูตร (๕) ทุติยมหาปัญหาสูตร (๖) ทุติยโกสลสูตร

ในอุปาลิวรรค ๒ สูตร ได้แก่ (๑) อุปาลิสูตร (๒) ปฐมอานันทสูตร

ในอักโกสวรรค ๕ สูตร ได้แก่ (๑) วิวาทสูตร (๒) กุสินารสูตร (๓) สักกสูตร (๔) มหาลิสูตร (๕) ภัณฑนสูตร

ทุติยปัณณาสก์ มี ๒๙ สูตร คือ

ในสจิตตวรรค ๔ สูตร ได้แก่ (๑) สจิตตสูตร (๒) สารีปุตตสูตร (๓) ปริหานสูตร (๔) คิริมานันทสูตร

ในยมกวรรค ๖ สูตร ได้แก่ (๑) ปฐมสุขสูตร (๒) ทุติยสุขสูตร (๓) ปฐมนฬกปานสูตร (๔) ทุติยนฬกปานสูตร (๕) ปฐมกถาวัตถุสูตร (๖) ทุติยกถาวัตถุสูตร

ในอากังขวรรค ๓ สูตร ได้แก่ (๑) อากังขสูตร (๒) กัณฏกสูตร (๓) มิคสาลาสูตร

ในเถรวรรค ๙ สูตร ได้แก่ (๑) วาหุนสูตร (๒) อานันทสูตร (๓) ปุณณิยสูตร (๔) พยากรณสูตร (๕) กัตถีสูตร (๖) อธิมานสูตร (๗) นัปปิยสูตร (๘) โกกาลิกสูตร (๙) ขีณาสวพลสูตร

ในอุปาสกวรรค ๗ สูตร ได้แก่ (๑) กามโภคีสูตร (๒) ภยสูตร (๓) กิงทิฏฐิกสูตร (๔) วัชชิยมาหิตสูตร (๕) อุตติยสูตร (๖) โกกนุทสูตร (๗) อุปาลิสูตร

ตติยปัณณาสก์ มี ๖ สูตร คือ

ในสมณสัญญาวรรค ๑ สูตร ได้แก่ ปฐมอเสขสูตร

ในปัจโจโรหณิวรรค ๕ สูตร ได้แก่ (๑) ตติยอธัมมสูตร (๒) อชิตสูตร (๓) สคารวสูตร (๔) โอริมตีรสูตร (๕) ปฐมปัจโจโรหณีสูตร

จตุตถปัณณาสก์ มี ๖ สูตร คือ

ในชาณุสโสณิวรรค ๖ สูตร ได้แก่ (๑) พราหมณปัจโจโรหณิสูตร (๒) อริยปัจโจโรหณิสูตร (๓) สคารวสูตร (๔) ทุติยอธัมมสูตร (๕) จุนทสูตร (๖) ชาณุสโสณิสูตร

ปัญจมปัณณาสก์ มี ๑ สูตร คือ

ในกรชกายวรรค ๑ สูตร ได้แก่ อธัมมจริยาสูตร

๓. ความหมายและใจความสำคัญของแต่ละวรรคในทสกนิบาต

๓.๑ ปฐมปัณณาสก์

๓.๑.๑ อานิสังสวรรค

อานิสังสวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอานิสงส์ ชื่อนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๕ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. กิมัตถิยสูตร ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับผลแห่งศีลที่เป็นกุศล ในพระสูตรนี้ท่านพระอานนท์เป็นผู้ทูลถามและพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสตอบคู่กันไปทีละข้อ ๆ รวม ๑๐ ข้อ โดยมีศีลที่เป็นกุศลเป็นเหตุให้เกิดผลตามมาและผลนั้นเป็นเหตุให้เกิดผลอื่น ๆ ต่อเนื่องกันไปดังนี้

๑. ศีลที่เป็นกุศล เป็นเหตุให้เกิดอวิปปฏิสาร
๒. อวิปปฏิสาร เป็นเหตุให้เกิดปราโมทย์
๓. ปราโมทย์ เป็นเหตุให้เกิดปีติ
๔. ปีติ เป็นเหตุให้เกิดปัสสัทธิ
๕. ปัสสัทธิ เป็นเหตุให้เกิดสุข
๖. สุข เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ
๗. สมาธิ เป็นเหตุให้เกิดยถาภูตญาณทัสสนะ
๘. ยถาภูตญาณทัสสนะ เป็นเหตุให้เกิดนิพพิทาและวิราคะ
๙. นิพพิทาและวิราคะ เป็นเหตุให้เกิดวิมุตติญาณทัสสนะ
๑๐. วิมุตติญาณทัสสนะ เป็นธรรมสูงสุด

ในท้ายพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงสรุปว่า ศีลที่เป็นกุศลย่อมให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ตามลำดับ

๒. เจตนากรณียสูตร ว่าด้วยกรรมที่ไม่ควรทำด้วยความตั้งใจ หมายความว่า เมื่อบุคคลทำกรรมดีแล้วผลดีย่อมเกิดขึ้นแก่เขาเองโดยไม่ต้องตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ผลนั้น ๆ จงเกิดขึ้นแก่ตน ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เป็นกฎ ธรรมดาที่ผลแห่งการรักษาศีลย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้มีศีลและผลแห่งศีลย่อมส่งผลต่อ ๆ ไป เหมือนในสูตรที่ ๑ ในท้ายพระสูตร ทรงสรุปธรรมที่เป็นเหตุและผลของกันและกันตามลำดับ จากผลไปหาเหตุ ดังนี้

๑. วิมุตติญาณทัสสนะ เกิดจากนิพพิทาและวิราคะ
๒. นิพพิทาและวิราคะ เกิดจากยถาภูตญาณทัสสนะ
๓. ยถาภูตญาณทัสสนะ เกิดจากสมาธิ
๔. สมาธิ เกิดจากสุข
๕. สุข เกิดจากปัสสัทธิ
๖. ปัสสัทธิ เกิดจากปีติ
๗. ปีติ เกิดจากปราโมทย์
๘. ปราโมทย์ เกิดจากอวิปปฏิสาร
๙. อวิปปฏิสาร เกิดจากศีลที่เป็นกุศล
๑๐. ศีลที่เป็นกุศล เป็นตัวเหตุ

๓-๕. ปฐมอุปนิสสูตร ทุติยอุปนิสสูตร และตติยอุปนิสสูตร ต่างก็ว่าด้วยธรรมที่มีเหตุให้ถูกขจัดและธรรมที่มีเหตุสมบูรณ์ คำว่า □ธรรม□ ในคำว่า □ธรรมมีเหตุให้ถูกขจัด□ ในที่นี้หมายถึงความเป็นผู้ทุศีล เพราะความเป็นผู้ทุศีลเป็นตัวกำจัดหรือขัดขวางผลที่ควรจะมีควรจะได้ และผลที่เกี่ยวเนื่องกันโดยลำดับ คือ

๑. ความเป็นผู้ทุศีล เป็นตัวเหตุ
๒. ความเป็นผู้ทุศีล กำจัดอวิปปฏิสารที่ควรจะมีควรจะได้
๓. ความเป็นผู้ไม่มีอวิปปฏิสาร กำจัดปราโมทย์ที่ควรจะมีควรจะได้
๔. ความเป็นผู้ไม่มีปราโมทย์ กำจัดปีติที่ควรจะมีควรจะได้
๕. ความเป็นผู้ไม่มีปีติ กำจัดปัสสัทธิที่ควรจะมีควรจะได้
๖. ความเป็นผู้ไม่มีปัสสัทธิ กำจัดสุขที่ควรจะมีควรจะได้
๗. ความเป็นผู้ไม่มีสุข กำจัดสมาธิที่ควรจะมีควรจะได้
๘. ความเป็นผู้ไม่มีสมาธิ กำจัดยถาภูตญาณทัสสนะที่ควรจะมีควรจะได้
๙. ความเป็นผู้ไม่มียถาภูตญาณทัสสนะ กำจัดนิพพิทาและวิราคะที่ควรจะมีควรจะได้
๑๐. ความเป็นผู้ไม่มีนิพพิทาและวิราคะ กำจัดวิมุตติญาณทัสสนะที่ควรจะมีควรจะได้

คำว่า □ธรรม□ ในคำว่า □ธรรมมีเหตุสมบูรณ์□ ในที่นี้หมายถึงความเป็นผู้มีศีล เพราะความเป็นผู้มีศีลเป็นเหตุให้เกิดผลที่ควรจะมีควรจะได้และผลที่เกี่ยวเนื่องกันตามลำดับ ซึ่งมีนัยตรงกันข้ามกับความเป็นผู้ทุศีล

๖. สมาธิสูตร ว่าด้วยการได้สมาธิของภิกษุโดยไม่ต้องมีสัญญา ในพระสูตรนี้ท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุจะได้สมาธิโดยไม่ต้องมีสัญญาในอารมณ์ ๑๐ อย่าง คือ ไม่ต้องมีสัญญาในธาตุ ๔ ไม่ต้องมีสัญญาในอรูปฌาน ๔ ไม่ต้องมีสัญญาในโลกนี้ ไม่ต้องมีสัญญาในโลกหน้า แต่ต้องมีสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ไม่ต้องพิจารณาอารมณ์ ๑๐ อย่างนั้นก็ได้ แต่ให้มีสัญญาในภาวะนิพพาน คือพิจารณาเฉพาะภาวะนิพพานเป็นอารมณ์เท่านั้น

๗. สารีปุตตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตรตอบปัญหาของพระอานนท์ ในพระ สูตรนี้ ท่านพระอานนท์ได้ถามปัญหากับท่านพระสารีบุตร อย่างเดียวกับที่ทูลถามพระผู้มีพระภาคในสมาธิสูตร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ได้ แล้วเล่าประสบการณ์ที่ท่านได้สมาธิเช่นนั้นในป่าอันธวัน ซึ่งมีใจความตรงกับที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบท่านพระอานนท์

๘. ฌานสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้มีฌาน ในพระสูตรนี้มีหัวข้อธรรมที่ว่าด้วยฌานอยู่ในข้อที่ ๙ ซึ่งเป็นที่มาของชื่อพระสูตรนี้ ใจความสำคัญของพระสูตรนี้ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า บุคคลผู้มีศรัทธา แต่ถ้ายังขาดธรรมอื่น ๆ ก็ชื่อว่ายังไม่บริบูรณ์ ควรบำเพ็ญธรรมนั้นให้บริบูรณ์ด้วย จึงทรงแสดงเพิ่มขึ้นทีละข้อ ๆ จนถึง ๑๐ ข้อ คือ

๑. เป็นผู้มีศรัทธา ๒. เป็นผู้มีศีล
๓. เป็นพหูสูต ๔. เป็นธรรมกถึก
๕. เป็นผู้เข้าไปสู่บริษัท ๖. เป็นผู้แกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท
๗. เป็นผู้ทรงวินัย ๘. เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรและอยู่ในเสนาสนะอันสงัด
๙. เป็นผู้ได้ฌาน ๔ ๑๐. เป็นผู้ได้เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ

ผู้มีองค์ธรรม ๑๐ ประการนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ก่อให้เกิดความเลื่อมใสได้รอบด้าน กล่าวคือมีกายกรรม วจีกรรมที่น่าเลื่อมใสและเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง

๙. สันตวิโมกขสูตร ว่าด้วยสันตวิโมกข์ พระสูตรนี้มีลักษณะเหมือนฌานสูตร ต่างกันที่หัวข้อธรรมข้อที่ ๙ เป็นสันตวิโมกข์ ซึ่งเป็นที่มาของชื่อพระสูตรนี้

๑๐. วิชชาสูตร ว่าด้วยวิชชา พระสูตรนี้มีลักษณะเหมือนฌานสูตรและสันตวิโมกขสูตร ต่างกันที่หัวข้อธรรมข้อที่ ๙ เป็นวิชชา ๓ ประการซึ่งเป็นที่มาของชื่อพระสูตรนี้

๓.๑.๒ นาถกรณวรรค

นาถกรณวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยนาถกรณธรรม หมายถึงธรรมสำหรับสร้างที่พึ่ง ชื่อนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๗-๘ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. เสนาสนสูตร ว่าด้วยองค์ประกอบของเสนาสนะ หมายถึงเสนาสนะที่ประกอบด้วยองค์ ๕ กล่าวโดยย่อ คือ

๑. อยู่ไม่ไกลนัก ไม่ใกล้นัก ไปมาสะดวก

๒. มีปัจจัย ๔ โดยไม่ฝืดเคือง

๓. มีพระภิกษุเถระผู้เป็นพหูสูต เรียนจบคัมภีร์

๔. มีพวกภิกษุหมั่นไปหาพระเถระเหล่านั้นและศึกษาเล่าเรียนกับท่าน

๕. พระภิกษุเถระเอาใจใส่ให้การศึกษาแก่ภิกษุเหล่านั้น

องค์ประกอบทั้ง ๕ นี้ถือว่าเป็นองค์ประกอบภายนอกของภิกษุ เป็นคุณสมบัติของสิ่งแวดล้อม

องค์ประกอบภายในของภิกษุอีก ๕ ประการ กล่าวโดยย่อ คือ

๑. มีศรัทธา ๒. มีอาพาธน้อย

๓. ไม่โอ้อวด ๔. ปรารภความเพียร

๕. มีปัญญา

ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ และใช้สอยเสนาสนะที่ประกอบด้วยองค์ ๕ เป็นเหตุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

๒. ปัญจังคสูตร ว่าด้วยองค์ ๕ หมายถึงองค์คุณ ๕ อย่างที่ภิกษุละได้ คือ นิวรณ์ ๕ และองค์คุณอีก ๕ อย่างที่เป็นส่วนประกอบของภิกษุผู้เป็นอเสขะ คือ ธรรมขันธ์ ๕

๓. สังโยชนสูตร ว่าด้วยสังโยชน์ ได้แก่สังโยชน์ ๑๐ แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ และสังโยชน์เบื้องสูง ๕

๔. เจโตขีลสูตร ว่าด้วยกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปูและกิเลสเครื่องผูกใจ หมายถึง กิเลสที่เป็นเหตุให้ภิกษุหรือภิกษุณีเสื่อมเพราะละไม่ได้ แต่ถ้าละได้ก็เป็นเหตุให้เจริญ (ดูเจโตขีลสูตรและวินิพันธสูตร ในกิมพิลวรรค แห่งปัญจมปัณณาสก์ ปัญจกนิบาตประกอบ)

กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๕ ประการ โดยย่อ คือ เคลือบแคลง สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อในศาสดา ๑ ... ในธรรม ๑ ... ในสงฆ์ ๑ ... ในสิกขา ๑ โกรธไม่พอใจเพื่อนพรหมจารี ๑

กิเลสเครื่องผูกใจ ๕ ประการ โดยย่อ คือ เป็นผู้ไม่ปราศจากความกำหนัดความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความเร่าร้อน ความอยากในกาม ๑ ...

ในกาย ๑ ... ในรูป ๑ ฉันอาหารเกินประมาณ หาความสุขด้วยการหลับนอน ๑ ประพฤติพรหมจรรย์เพราะต้องการไปเกิดในเทวโลก ๑

๕. อัปปมาทสูตร ว่าด้วยความไม่ประมาท ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความไม่ประมาทว่าเป็นยอดแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย โดยมีข้อเปรียบเทียบ ๑๐ ข้อ

๖. อาหุเนยยสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย หมายถึงบุคคล ๑๐ จำพวก มีพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นต้น

๗-๘. ปฐมนาถสูตร และทุติยนาถสูตร ต่างก็ว่าด้วยนาถกรณธรรม หมายถึง ธรรม ๑๐ ประการ โดยย่อ คือ (๑) เป็นผู้มีศีล (๒) เป็นพหูสูต (๓) เป็นผู้มีมิตรดี (๔) เป็นผู้ว่าง่าย (๕) เป็นผู้ขยันช่วยเหลือกิจที่ต้องทำของเพื่อนพรหมจารี (๖) เป็นผู้ใคร่ธรรม (๗) เป็นผู้ปรารภความเพียร (๘) เป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัย ๔ (๙) เป็นผู้มีสติ (๑๐) เป็นผู้มีปัญญา ต่างกันที่ทรงแสดงขยายรายละเอียดของแต่ละหัวข้อธรรมให้ชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้น

๙-๑๐. ปฐมอริยวาสสูตร และทุติยอริยวาสสูตร ต่างก็ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ หมายถึง ธรรมเป็นที่รองรับความเป็นพระอริยะ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ๑๐ ประการ คือ (๑) เป็นผู้ละองค์ ๕ (๒) เป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๖ (๓) เป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก (๔) เป็นผู้มีอปัสเสนธรรม(ธรรมเป็นดุจพนักพิง) ๔ ประการ (๕) เป็นผู้มีปัจเจกสัจจะที่บรรเทาได้ (๖) เป็นผู้มีการแสวงหาอันสละได้ดี (๗) เป็นผู้มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว (๘) เป็นผู้มีกายสังขารระงับได้ (๙) เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นได้ดี (๑๐) เป็นผู้มีปัญญาหลุดพ้นได้ดี ต่างกันที่ทรงแสดงขยายรายละเอียดของแต่ละหัวข้อธรรมให้ชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้น

๓.๑.๓ มหาวรรค

มหาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเรื่องใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตร ทั้ง ๑๐ สูตรในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. สีหนาทสูตร ว่าด้วยการบันลือสีหนาท คือตรัสพระวาจาอย่างองอาจกล้าหาญ ดังพญาราชสีห์คำราม โดยปกติจะทรงบันลือสีหนาท เพื่อทรงปราบปรวาทีบุคคลผู้กล่าวจ้วงจาบต่อพระองค์ ดังปรากฏในมหาสีหนาทสูตร แห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค และคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ แต่ในที่นี้ทรงมุ่งแสดงหัวข้อธรรมคือตถาคตพละ ๑๐ ประการเท่านั้น

๒. อธิมุตติปทสูตร ว่าด้วยอธิมุตติบท ซึ่งเป็นชื่อของขันธ์ อายตนะ และธาตุ ตามนัยแห่งอรรถกถา(องฺ.ทสก.อ.๓/๒๒/๓๓๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า ทรงกล้าแสดงธรรมทั้งหลาย เพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้งอธิมุตติบทตามความเป็นจริง ก็เพราะทรงมีพระญาณอันยอดเยี่ยมที่เรียกว่า สัพพัญญุตญาณ ทศพล-ญาณ หรือตถาคตพละ คือ กำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นสาระสำคัญของ

พระสูตรนี้ ทศพลญาณหรือตถาคตพละนี้เองที่เป็นเหตุให้พระองค์ทรงกล้าบันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท

๓. กายสูตร ว่าด้วยธรรมที่พึงละทางกาย หมายถึงทรงสอนให้ละกิเลสจากหยาบไปหาละเอียดตามลำดับ คือ ละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต ละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต และละกิเลสที่ละเอียด ได้แก่ กิเลสธรรม ๑๐ ประการมี โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น

๔. มหาจุนทสูตร ว่าด้วยพระมหาจุนทะ คือท่านพระมหาจุนทะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเรื่องบุคคล ๖ จำพวก แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่กล่าวอวดในสิ่งที่ตนไม่มี และฝ่ายที่กล่าวถึงสิ่งที่ตนมี แบ่งเป็นฝ่ายละ ๓ จำพวก คือ

ฝ่ายที่ ๑ ได้แก่ (๑) บุคคลผู้กล่าวอวดญาณ (๒) บุคคลผู้กล่าวอวดภาวนา (๓) บุคคลผู้กล่าวอวดทั้งญาณและภาวนา เนื่องจากบุคคลทั้ง ๓ จำพวกของฝ่ายนี้ถูกกิเลสธรรมครอบงำ ทำให้ไม่รู้ตามความเป็นจริง ท่านพระมหาจุนทะจึงเปรียบบุคคลทั้ง ๓ จำพวกนี้ว่า เหมือนคนขัดสน แต่กล่าวอวดว่ามั่งมี คนไม่มีทรัพย์แต่กล่าวอวดว่ามีทรัพย์ เมื่อต้องการใช้ทรัพย์ ก็ไม่สามารถหาทรัพย์มาใช้ได้

ฝ่ายที่ ๒ ได้แก่ (๑) บุคคลผู้กล่าวถึงญาณ (๒) บุคคลผู้กล่าวถึงภาวนา (๓) บุคคลผู้กล่าวถึงทั้งญาณและภาวนา เนื่องจากบุคคลทั้ง ๓ จำพวกนี้ไม่ถูกกิเลสธรรมครอบงำ จึงรู้ตามความเป็นจริง และกล่าวตามความเป็นจริง ท่านพระมหาจุนทะจึงเปรียบบุคคล ๓ จำพวกนี้ว่า เหมือนคนมีทรัพย์ เมื่อต้องการใช้ทรัพย์ ก็หาทรัพย์มาใช้ได้

กิเลสธรรมซึ่งเป็นเครื่องแบ่งบุคคล ๒ ฝ่ายนี้ มี ๑๐ ประการ เหมือนในกายสูตร

๕. กสิณสูตร ว่าด้วยบ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์ คำว่า □ธรรม□ ในคำว่า □บ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์□ หมายถึงฌานหรือสมาบัติ คำว่า □บ่อเกิด□ หมายถึงกสิณ ๑๐ ประการ ที่ว่ากสิณเป็นบ่อเกิดแห่งฌานนั้น ท่านเปรียบเหมือนนาเป็นที่เกิดและที่เจริญงอกงามของข้าวกล้า(องฺ.ทสก.ฏีกา ๓/๒๕/๓๙๕)

๖. กาลีสูตร ว่าด้วยอุบาสิกาชื่อว่ากาลี คืออุบาสิกากาลีได้ถามท่านพระมหากัจจานะว่า พระพุทธดำรัสที่ว่า □การบรรลุประโยชน์เป็นความสงบแห่งหทัย□ นั้น หมายความว่าอย่างไร พระเถระอธิบายว่า การบรรลุประโยชน์ของพระผู้มีพระภาคต่างกับของสมณพราหมณ์อื่น ๆ คือ การบรรลุประโยชน์ของสมณพราหมณ์อื่น ๆ หมายถึงการได้สมาบัติโดยอาศัยกสิณ ๑๐ เท่านั้น แต่พระผู้มีพระภาคทรงได้สมาบัติโดยอาศัยกสิณ ๑๐ นั้น ๆ แล้วยังทรงเห็นเบื้องต้น โทษ ธรรมเป็นเครื่องสลัดออก และมัคคามัคคญาณทัสสนะ ซึ่งหมายถึงอริยสัจ ๔ ด้วย เพราะฉะนั้น การบรรลุประโยชน์เช่นนั้นจึงเป็นความสงบแห่งหทัย

๗-๘. ปฐมมหาปัญหาสูตร และทุติยมหาปัญหาสูตร ต่างก็ว่าด้วยปัญหาใหญ่ หมายถึงปัญหาสำคัญ ๑๐ ข้อ ซึ่งเหมือนกันทั้ง ๒ สูตร เช่น

ปัญหาข้อที่ ๑ ว่า อะไร ชื่อว่า ปัญหา ๑ อุทเทส ๑ ไวยากรณ์ ๑

ปัญหาข้อที่ ๒ ว่า อะไร ชื่อว่า ปัญหา ๒ อุทเทส ๒ ไวยากรณ์ ๒

ปัญหาข้อที่ ๓ ว่า อะไร ชื่อว่า ปัญหา ๓ อุทเทส ๓ ไวยากรณ์ ๓

ฯลฯ

คำตอบของทั้ง ๒ สูตร มีทั้งเหมือนกันและต่างกัน กล่าวคือคำตอบของข้อที่ ๑ - ๓ เหมือนกัน ข้อที่ ๔ - ๘ ต่างกัน และข้อที่ ๙ - ๑๐ เหมือนกัน

๙. ปฐมโกสลสูตร ว่าด้วยพระเจ้าปเสนทิโกศล สูตรที่ ๑ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความเป็นเลิศในทางต่าง ๆ ๑๐ ประการ เพื่อทรงชี้ให้เห็นว่าอะไรเป็นความเลิศอย่างแท้จริง เนื่องจากทรงปรารภพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า เป็นเลิศในทางความเป็นใหญ่ในแผ่นดิน เป็นอันดับแรก จึงเรียกสูตรนี้ว่า โกสลสูตร

ความเป็นใหญ่ในทางต่าง ๆ ๑๐ ประการ คือ

๑. ความเป็นใหญ่ในแผ่นดิน

๒. ความเป็นใหญ่ในโลกธาตุ

๓. ความเป็นใหญ่ในพรหมโลกชั้นอาภัสสรพรหม

๔. สมาบัติที่อาศัยกสิณ ๑๐

๕. อภิภายตนะ ๘

๖. สุขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา

๗. อากิญจัญญายตนสัญญา

๘. วาทะ(ลัทธิ) ที่ถือว่าอัตภาพในปัจจุบันสืบต่อมาจากอัตภาพในอดีต

๙. ปรมัตถวิสุทธิ(ความบริสุทธิ์ขั้นสูงสุด) คือ เนวสัญญานาสัญญา-ยตนฌาน

๑๐. อนุปาทาปรินิพพาน(ความดับโดยไม่มีปัจจัยเหลือ)

พระองค์ตรัสว่า ความเป็นเลิศตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๙ ยังไม่ถือว่าเป็นเลิศอย่างแท้จริง เพราะยังมีการแปรผัน แต่ความเป็นเลิศอย่างแท้จริง คือ อนุปาทา-ปรินิพพาน ซึ่งเป็นเลิศกว่าปรมทิฏฐธัมมนิพพาน(นิพพานในปัจจุบันชั้นยอด) ที่สมณพราหมณ์บางพวกบัญญัติว่าเป็นบรมธรรมของสัตว์

๑๐. ทุติยโกสลสูตร ว่าด้วยพระเจ้าปเสนทิโกศล สูตรที่ ๒ ในพระสูตรนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงประกาศกตัญญูกตเวทิตาธรรมของพระองค์ต่อพระผู้มีพระภาค ด้วยการแสดงความนอบน้อมอย่างยิ่ง เพราะทรงเห็นคุณธรรม ๑๐ ประการในพระผู้มีพระภาค

๓.๑.๔ อุปาลิวรรค

อุปาลิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระอุบาลี ชื่อนี้ตั้งตามชื่อของพระสูตรที่ ๑ และสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ - ๘ ในวรรคนี้ เพราะพระสูตรเหล่านี้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงตามคำทูลถามของท่านพระอุบาลี ส่วนอีก ๒ สูตรทรงแสดงตามคำทูลถามของท่านพระอานนท์ รวมเป็น ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. อุปาลิสูตร ว่าด้วยพระอุบาลี คือท่านพระอุบาลีทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงประโยชน์แห่งการบัญญัติสิกขาบทและการแสดงปาติโมกข์ พระองค์จึงทรงแสดงอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ

๒. ปาติโมกขัฏฐปนาสูตร ว่าด้วยเหตุงดสวดปาติโมกข์ หมายถึงเหตุ ๑๐ ประการ เช่น มีภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิกอยู่ในบริษัทนั้น

๓. อุพพาหิกาสูตร ว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้รื้อฟื้นอธิกรณ์ หมายถึงคุณสมบัติ ๑๐ ประการ เช่น เป็นผู้มีศีล เป็นพหูสูต ทรงจำพระปาติโมกข์ทั้งสอง คือ มหาวิภังค์หรือภิกขุวิภังค์ (สิกขาบทฝ่ายภิกษุ) และภิกขุนีวิภังค์ (สิกขาบทฝ่ายภิกษุณี) ได้ดี

๔. อุปสัมปทาสูตร ว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้ให้อุปสมบท หมายถึงคุณสมบัติของอุปัชฌาย์ ๑๐ ประการ ในจำนวนนั้น ข้อที่ ๑ - ๓ เหมือนคุณสมบัติของภิกษุผู้รื้อฟื้นอธิกรณ์

๕. นิสสยสูตร ว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้ให้นิสสัย หมายถึงคุณสมบัติของอาจารย์ ๑๐ ประการ เหมือนคุณสมบัติของอุปัชฌาย์ในอุปสัมปทาสูตร

๖. สามเณรสูตร ว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้ให้สามเณรอุปัฏฐาก หมายถึง คุณสมบัติ ๑๐ ประการ เหมือนคุณสมบัติของอาจารย์ในนิสสยสูตร

๗. สังฆเภทสูตร ว่าด้วยเหตุให้สงฆ์แตกกัน หมายถึงเหตุ ๑๐ ประการ เช่น ภิกษุแสดงอธรรมว่า □เป็นธรรม□ แสดงธรรมว่า □เป็นอธรรม□

๘. สังฆสามัคคีสูตร ว่าด้วยเหตุให้สงฆ์สามัคคีกัน หมายถึงเหตุ ๑๐ ประการ เช่น ภิกษุแสดงอธรรมว่า □เป็นอธรรม□ แสดงธรรมว่า □เป็นธรรม□

๙-๑๐. ปฐมอานันทสูตร และทุติยอานันทสูตร ต่างว่าด้วยพระอานนท์ ทูลถามปัญหา ในพระสูตรที่ ๑ ท่านทูลถามถึงเรื่องสังฆเภท ในพระสูตรที่ ๒ ท่านทูลถามถึงเรื่องสังฆสามัคคี อย่างเดียวกับที่ท่านพระอุบาลีทูลถามในสังฆเภทสูตร และสังฆสามัคคีสูตร

๓.๑.๕ อักโกสวรรค

อักโกสวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการด่า หมายถึงการทะเลาะวิวาทบาดหมางกัน ชื่อนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ - ๓ และพระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. วิวาทสูตร ว่าด้วยเหตุให้เกิดวิวาทขึ้นในสงฆ์ หมายถึงเหตุ ๑๐ ประการที่ให้สงฆ์แตกกันดังที่ตรัสไว้ในสังฆเภทสูตรและในปฐมอานันทสูตรแห่งอุปาลิวรรค

๒-๓. ปฐมวิวาทมูลสูตร และทุติยวิวาทมูลสูตร ต่างว่าด้วยมูลเหตุแห่งวิวาท หมายถึงมูลเหตุ ๑๐ ประการ แต่มีสาระสำคัญต่างกัน คือ ในพระสูตรแรก ว่าด้วยเหตุแห่งวิวาทที่เกี่ยวกับธรรม อธรรม วินัย มิใช่วินัย เป็นต้น ซึ่งเหมือนวิวาทสูตรส่วนในพระสูตรที่ ๒ ว่าด้วยมูลเหตุแห่งวิวาทที่เกี่ยวกับอาบัติ อนาบัติ อาบัติเบา อาบัติหนัก เป็นต้น

๔. กุสินารสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่กรุงกุสินารา ในพระสูตรนี้ ทรงแสดง คุณสมบัติของภิกษุผู้เป็นโจทก์ ๑๐ ประการ

๕ ประการแรกเป็นคุณสมบัติภายใน เช่น ให้พิจารณาตนเองว่ามีความประพฤติทางกาย วาจาบริสุทธิ์หรือไม่ มีเมตตาจิตต่อเพื่อนภิกษุหรือไม่

๕ ประการหลังเป็นวิธีปฏิบัติในการโจทย์ เช่น พูดในเวลาควรพูด พูดความจริง พูดคำสุภาพ

๕. ราชันเตปุรัปปเวสนสูตร ว่าด้วยโทษในการเข้าไปในพระราชวังชั้นใน หมายความว่า เมื่อภิกษุเข้าไปในพระราชวังชั้นใน อาจได้รับโทษ ๑๐ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ถูกสงสัยเมื่อยิ้มกับพระมเหสี ถูกสงสัยเมื่อของหาย ถูกสงสัย เมื่อความลับรั่วไหล

๖. สักกสูตร ว่าด้วยอุบาสกอุบาสิกาชาวแคว้นสักกะ สาระสำคัญในพระสูตรนี้ คือพระผู้มีพระภาคทรงแสดงอานิสงส์แห่งการรักษาศีลและบำเพ็ญธรรม โดยทรงเปรียบเทียบว่า ความสุขที่เกิดจากความมีทรัพย์กับความสุขที่เกิดจากความมีศีลมีธรรม อย่างไหนเป็นความสุขที่แท้จริง ให้พิจารณาเปรียบเทียบกันปีต่อปี เดือนต่อเดือน วันต่อวัน

๗. มหาลิสูตร ว่าด้วยเจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาลิ คือเจ้าลิจฉวีมหาลิทูลถามเหตุให้ทำกรรมชั่ว และเหตุให้ทำกรรมดี พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า โลภะ โทสะ โมหะ อโยนิโสมนสิการ และมิจฉาปณิหิตจิต เป็นเหตุให้ทำกรรมชั่ว และ อโลภะ อโทสะ อโมหะ โยนิโสมนสิการ และสัมมาปณิหิตจิต เป็นเหตุให้ทำกรรมดี

๘. ปัพพชิตอภิณหสูตร ว่าด้วยธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ หมายถึง อภิณหปัจจเวกขณ์ ๑๐ ประการ สำหรับบรรพชิต เช่น ให้พิจารณาถึงเพศภาวะที่แตกต่างจากคฤหัสถ์ ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ต่างกัน ๒ ประการ คือ ต่างกันด้านสรีระ หมายถึงการปลงผมและหนวด และต่างกันด้านการใช้สอยบริขาร หมายถึงเมื่อก่อนเคยนุ่งผ้าเนื้อดี รับประทานอาหารดี นอนบ้านดี แต่บัดนี้ นุ่งผ้าที่ขาด ฉันอาหารผสมกันในบาตร นอนตามโคนไม้ เมื่อพิจารณาได้ดังนี้ จะทำให้ละความโกรธเคืองและการถือตัวได้ (องฺ.ทสก.อ. ๓/๔๘/๓๔๘)

๙. สรีรัฏฐธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมประจำสรีระ คือสภาวะที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย ๑๐ ประการ ที่ภิกษุพึงพิจารณาให้รู้เท่าทัน สำรวมระวังและเลือกปฏิบัติแต่กรรมดี

๑๐. ภัณฑนสูตร ว่าด้วยภิกษุเกิดความบาดหมางกัน คือ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภการเกิดความบาดหมางกันขึ้นในหมู่ภิกษุ จึงตรัสสาราณียธรรม ๑๐ ประการซึ่งเหมือนกับนาถกรณธรรม ๑๐ ประการ ในปฐมนาถสูตรแห่งนาถกรณ-วรรค

๓.๒ ทุติยปัณณาสก์

๓.๒.๑ สจิตตวรรค

สจิตตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยวาระจิตของตน ชื่อนี้ตั้งตามชื่อของพระสูตร ที่ ๑ และตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตร ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. สจิตตสูตร ว่าด้วยผู้ฉลาดในวาระจิตของตน คือพระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้ภิกษุพิจารณาวาระจิตของตนว่า ขณะนี้มีกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งในกิเลส ๑๐ อย่าง มี อภิชฌา พยาบาท เป็นต้น ครอบงำจิตอยู่หรือไม่ ถ้ามี ให้เพียรละกิเลสนั้น ๆ ให้ได้ ถ้าไม่มี ให้รักษาสถานะเช่นนั้นของจิตต่อไป และเพียรเจริญภาวนาให้บรรลุธรรมที่สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๒. สารีปุตตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตร คือพระสารีบุตรแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเรื่องความเป็นผู้ฉลาดในวาระจิตของตนเหมือนในสจิตตสูตร

๓. ฐิติสูตร ว่าด้วยความคงอยู่กับที่ในธรรม สาระสำคัญของพระสูตรนี้มี ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ ทรงแสดงว่า พระองค์ไม่ทรงสรรเสริญความคงอยู่กับที่ในธรรม คำว่า □ความคงอยู่กับที่ในธรรม□ หมายถึงความพอใจหยุดอยู่ในผลแห่งการบำเพ็ญกุศลธรรมเท่าที่มี ไม่เพียรเจริญให้เพิ่มขึ้น คำนี้แม้จะมีความหมายในทางเจริญขึ้นเมื่อเทียบกับความเสื่อม แต่พระองค์ก็ไม่ทรงสรรเสริญ ทรงสรรเสริญแต่ความเจริญยิ่งขึ้นแห่งกุศลธรรม

ตอนที่ ๒ ว่าด้วยความเป็นผู้ฉลาดในวาระจิตของตน เหมือนพระสูตรที่ ๑ และที่ ๒ ของวรรคนี้

ในที่นี้ทรงสอนให้ใช้วิธีพิจารณาวาระจิตของตนนี้ เพื่อให้เกิดความเจริญยิ่งขึ้นแห่งกุศลธรรมที่ทรงสรรเสริญ

๔. สมถสูตร ว่าด้วยความสงบแห่งจิต ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ภิกษุพิจารณาวาระจิตของตนแล้วเจริญภาวนาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่นเดียวกับในพระสูตรที่ ๑-๓ ของวรรคนี้ แต่ในที่นี้ ทรงเน้นความสงบแห่งจิตและการเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญา หมายถึงทรงเน้นให้ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันจนได้ทั้งความสงบแห่งจิตและการเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญา แม้ในเรื่องการใช้สอยปัจจัย ๔ ก็เหมือนกัน คือให้พิจารณาว่า ถ้าสิ่งใดใช้สอยแล้วอกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไป สิ่งนั้นไม่ควรใช้สอย แต่ถ้าสิ่งใดใช้สอยแล้ว กุศลธรรมเจริญขึ้น อกุศลธรรม เสื่อมไป สิ่งนั้นควรใช้สอย

๕. ปริหานสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้มีธรรมที่เสื่อมไปและธรรมที่ไม่เสื่อม คือ ท่านพระสารีบุตรอธิบายพระพุทธพจน์เรื่องบุคคลผู้มีธรรมที่เสื่อมไปและบุคคลผู้มีธรรมที่ไม่เสื่อมว่า พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเหตุอะไรบ้างที่ทำให้บุคคลเสื่อมจากธรรม และเหตุอะไรบ้างที่ทำให้ไม่เสื่อมจากธรรม จากนั้นท่านได้แสดงความเป็นผู้ฉลาดในวาระจิตของตน (เหมือนในสจิตตสูตร) ให้ภิกษุทั้งหลายนำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเจริญยิ่งขึ้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย

๖-๗. ปฐมสัญญาสูตร และทุติยสัญญาสูตร ต่างว่าด้วยสัญญา ๑๐ ประการที่บุคคลเจริญให้บริบูรณ์แล้ว จะได้รับผล คือบรรลุอมตนิพพาน สัญญา ๑๐ ประการที่ปรากฏใน ๒ สูตรนั้น มีที่เหมือนกันอยู่ ๔ ประการ คือ

(๑) มรณสัญญา (๒) อาหาเร ปฏิกูลสัญญา

(๓) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา (๔) อนิจจสัญญา

นอกนั้นต่างกัน

๘. มูลกสูตร ว่าด้วยมูลเหตุแห่งธรรมทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงแสดงขั้นตอนการเจริญธรรมเพื่อให้เกิดผลทางภาคปฏิบัติ ๑๐ ขั้นตอน เริ่มตั้งแต่มีฉันทะ จนบรรลุอมตะคือสอุปาทิเสสนิพพาน และนิพพานคืออนุปาทิเสสนิพพาน (องฺ. ทสก. อ. ๓/๕๘/๓๕๑) เป็นที่สุด

๙. ปัพพัชชาสูตร ว่าด้วยจิตที่ได้รับการอบรมตามสมควรแก่บรรพชา หมายถึงผู้บรรพชาเมื่อได้อบรมจิตตามสมควรแก่บรรพชา บาปอกุศลธรรมทั้งหลายไม่สามารถครอบงำจิตนั้นได้ การอบรมจิตที่สมควรแก่บรรพชานั้นได้แก่ การอบรมจิต ด้วยสัญญา ๑๐ ประการ ซึ่งจะทำให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผล หรืออนาคามิผล

๑๐. คิริมานันทสูตร ว่าด้วยการหายอาพาธของพระคิริมานนท์ ในพระสูตรนี้ทรงอธิบายสัญญา ๑๐ ประการโดยพิสดารแล้วรับสั่งให้ท่านพระอานนท์นำไปแสดงแก่ท่านพระคิริมานนท์ที่กำลังอาพาธอยู่ ซึ่งเป็นเหตุให้ท่านหายจากอาพาธได้

๓.๒.๒ ยมกวรรค

ยมกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมคู่กัน หมายถึงหมวดที่ประมวลพระสูตร ที่มีเนื้อหาเหมือนหรือคล้ายกันไว้เป็นคู่ ๆ คือพระสูตรที่ ๑ กับที่ ๒ เป็นคู่หนึ่ง ที่ ๓ กับที่ ๔ เป็นคู่หนึ่ง ที่ ๕ กับที่ ๖ เป็นคู่หนึ่ง ที่ ๗ กับที่ ๘ เป็นคู่หนึ่ง ที่ ๙ กับที่ ๑๐ เป็นคู่หนึ่ง นอกจากนี้เนื้อหาของแต่ละสูตรยังมีความสัมพันธ์กันในฐานะเหตุกับผล เช่น อวิชชากับนิวรณ์ ๕ หรือภวตัณหากับอวิชชา และสัมพันธ์กันในลักษณะตรงกันข้าม เช่น สุขกับทุกข์ เจริญกับเสื่อม ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้

๑. อวิชชาสูตร ว่าด้วยอวิชชาและวิชชา ซึ่งเป็นธรรม ๒ ฝ่าย คืออวิชชาเป็นตัวผลเกิดจากเหตุในฝ่ายอกุศล วิชชาเป็นตัวผลเกิดจากเหตุในฝ่ายกุศล ธรรมแต่ละฝ่ายมีความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลในฝ่ายของตน คือ

ความสัมพันธ์ของฝ่ายอกุศล

	จากผลไปหาเหตุ	จากเหตุไปหาผล
อวิชชา	การไม่คบสัตบุรุษที่บริบูรณ์	
นิวรณ์ ๕	การไม่ฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์	
ทุจริต ๓	ความไม่มีศรัทธาที่บริบูรณ์	
ความไม่สำรวมอินทรีย์	การมนสิการโดยไม่แยบคายที่บริบูรณ์	
ความไม่มีสติสัมปชัญญะ	ความไม่มีสติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์	
การมนสิการโดยไม่แยบคาย	ความไม่สำรวมอินทรีย์ที่บริบูรณ์	
ความไม่มีศรัทธา	ทุจริต ๓ ที่บริบูรณ์	
การไม่ฟังสัทธรรม	นิวรณ์ ๕ ที่บริบูรณ์	
การไม่คบสัตบุรุษ	อวิชชาที่บริบูรณ์	

ส่วนความสัมพันธ์ของฝ่ายกุศลก็มีนัยเดียวกันนี้

๒. ตัณหาสูตร ว่าด้วยตัณหา ในที่นี้ทรงแสดงภวตัณหาให้เป็นตัวผลเกิดจากอวิชชาในฝ่ายอกุศล และทรงแสดงวิชชาและวิมุตติให้เป็นตัวผลในฝ่ายกุศล ทั้ง ๒ ฝ่ายมีความสัมพันธ์กันในฐานะผลกับเหตุเหมือนในอวิชชาสูตร

๓. นิฏฐังคตสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้เชื่อมั่นในตถาคตมี ๒ พวก พวกละ ๕ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในฐานะตรงกันข้าม พวกหนึ่งได้แก่พวกที่มีความสำเร็จในโลกนี้ อรรถกถาอธิบายว่าหมายถึงพวกที่ปรินิพพานในปัจจุบัน อีกพวกหนึ่งได้แก่ พวกที่ละโลกนี้ไปแล้วจึงมีความสำเร็จ อรรถกถาอธิบายว่าหมายถึงพวกที่ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสแล้วจึงปรินิพพาน (องฺ.ทสก.อ. ๓/๖๓-๖๔/๓๕๓)

๔. อเวจจัปปสันนสูตร ว่าด้วยผู้เลื่อมใสอย่างไม่หวั่นไหว มี ๒ พวก พวกละ ๕ เหมือนในนิฏฐังคตสูตร

๕-๖. ปฐมสุขสูตร และทุติยสุขสูตร ต่างก็ว่าด้วยเหตุให้เกิดสุขและทุกข์ ทั้ง ๒ สูตรนี้ ผู้แสดงเป็นคนเดียวกัน ผู้ถามเป็นคนเดียวกัน คำถามเดียวกัน คือถามว่า อะไรเป็นเหตุให้เกิดสุข อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ แต่คำตอบต่างกัน คือใน สูตรที่ ๑ ตอบว่า เหตุให้เกิดสุขคือการไม่เกิด เหตุให้เกิดทุกข์คือการเกิด ในสูตรที่ ๒ ตอบว่า เหตุให้เกิดสุขคือความยินดี เหตุให้เกิดทุกข์คือความไม่ยินดี

๗-๘. ปฐมนฬกปานสูตร และทุติยนฬกปานสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่นฬกปานนิคม ที่พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย เรื่องที่แสดงว่าด้วยความเสื่อมและความเจริญเหมือนกันทั้ง ๒ สูตร แต่มีรายละเอียดแตกต่างกันดังนี้ ในสูตรที่ ๑ ว่าด้วยธรรม ๑๐ ประการที่เป็นเหตุให้เสื่อม คือความไม่มีศรัทธา ความไม่มีหิริ ความไม่มีโอตตัปปะ ความเกียจคร้าน ความมีปัญญาทราม ความมักโกรธ ความผูกโกรธ ความปรารถนาชั่ว ความมีมิตรชั่ว มิจฉาทิฏฐิ และธรรม ๑๐ ประการที่เป็นเหตุให้เจริญมีนัยตรงกัน

ข้าม สูตร ที่ ๒ ว่าด้วยธรรม ๑๐ ประการที่เป็นเหตุให้เสื่อมซึ่งมีทั้งเหมือนกันและต่างกันกับสูตรที่ ๑ ส่วนที่ต่างกัน คือ ความไม่มีวิริยะ ความไม่เงี่ยโสตฟังธรรม ความไม่มีการทรงจำธรรม ความไม่พิจารณาเนื้อความแห่งธรรม ความไม่มีการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความไม่มีความไม่ประมาทในกุศลธรรม และธรรม ๑๐ ประการที่เป็นเหตุให้เจริญมีนัยตรงกันข้าม

ข้อที่น่าสังเกตใน ๒ สูตรนี้ คือเมื่อท่านพระสารีบุตรแสดงจบลง พระผู้มีพระภาคได้ทรงสรุปด้วยพระองค์เอง

๙-๑๐. ปฐมกถาวัตถุสูตร และทุติยกถาวัตถุสูตร ต่างว่าด้วยกถาวัตถุ หมายถึงเรื่องที่ภิกษุควรนำมาสนทนากัน ทั้ง ๒ สูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภเรื่องเดียวกัน คือ ติรัจฉานกถา ๒๘ เรื่อง ว่าเป็นเรื่องที่ภิกษุไม่ควรนำมาสนทนากัน ทรงสอนให้นำกถาวัตถุ ๑๐ ประการมาสนทนากัน

มีข้อสังเกตว่า ในสูตรที่ ๑ ทรงเน้นว่าถ้าสนทนากถาวัตถุเรื่องใดเรื่องหนึ่งจะมีเดชานุภาพมาก

ในสูตรที่ ๒ ทรงเน้นว่าถ้าสนทนากถาวัตถุเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้วสามารถปฏิบัติตามที่พูดได้ จะได้รับการสรรเสริญ

๓.๒.๓ อากังขวรรค

อากังขวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความหวัง หมายถึงความหวังที่มีเงื่อนไข ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ คือ อากังขสูตร ซึ่งมีใจความสำคัญว่าด้วยศีลเป็นเหตุให้สำเร็จความหวัง ในวรรคนี้มีพระสูตร ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. อากังขสูตร ว่าด้วยความหวัง หมายถึงความปรารถนา ๑๐ ประการของภิกษุซึ่งจะสำเร็จได้ต่อเมื่อผู้ปรารถนามีศีลบริบูรณ์ หาใช่สำเร็จได้เพียงเพราะการอ้อนวอนไม่ ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงเน้นกระบวนการปฏิบัติเพื่อให้มีศีลสมบูรณ์ไว้ตอนท้ายของความปรารถนาแต่ละข้อ

๒. กัณฏกสูตร ว่าด้วยปฏิปักขธรรม หมายถึงธรรม ๑๐ ประการที่เป็นเสี้ยนหนาม หรือปฏิปักษ์ต่อการบรรลุฌาน

๓. อิฏฐธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมที่น่าปรารถนา หมายถึงธรรม ๓ หมวด หมวดละ ๑๐ ประการ หมวดที่ ๑ ได้แก่ ธรรมที่น่าปรารถนา หมวดที่ ๒ ได้แก่ ธรรมที่เป็นอันตรายต่อธรรมที่น่าปรารถนา หมวดที่ ๓ ได้แก่ ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดธรรมที่น่าปรารถนา เช่น

โภคสมบัติ (ในหมวดที่ ๑) มีความเกียจคร้าน (ในหมวดที่ ๒) เป็นอันตรายและมีความขยันหมั่นเพียร(ในหมวดที่ ๓) เป็นเหตุให้เกิด

ความเป็นพหูสูต (ในหมวดที่ ๑) มีการไม่สาธยาย (ในหมวดที่ ๒) เป็นอันตรายและมีการสาธยาย (ในหมวดที่ ๓) เป็นเหตุให้เกิด

๔. วัฑฒิสูตร ว่าด้วยความเจริญ หมายถึงความเจริญ ๑๐ ประการ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ความเจริญทางวัตถุ ได้แก่ทรัพย์ภายนอก ๕ ประการ และความเจริญทางคุณธรรม ได้แก่ทรัพย์ภายใน ๕ ประการ

๕. มิคสาลาสูตร ว่าด้วยอุบาสิกาชื่อว่ามิคสาลา คืออุบาสิกามิคสาลาไปเรียนถามท่านพระอานนท์เรื่องปโรปริยญาณ(ญาณกำหนดรู้อินทรีย์ของบุคคลอื่น) ของพระผู้มีพระภาคที่ทรงพยากรณ์คน ๒ คน ผู้มีข้อปฏิบัติต่างกันว่ามีคติที่ไปอย่างเดียวกัน นางไม่เข้าใจว่าเป็นไปได้อย่างไร พระเถระจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า ปโรปริยญาณ เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น จึงเปรียบเทียบกันไม่ได้กับ □หลักปมาณิกา□ ที่นางยึดถือ เพราะหลัก □ปมาณิกา□ คือหลักการเปรียบเทียบโดยอาศัยสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพียงด้านเดียวเป็นหลักว่า ถ้าคน ๒ คนต่างก็มีสิ่งนี้ด้วยกัน ถือว่าเหมือนกัน ถ้าคนหนึ่งมี อีกคนหนึ่งไม่มี ถือว่าต่างกัน แต่ปโรปริยญาณ รู้ลึกไปกว่านั้น เช่น คน ๒ คนต่างก็เป็นคนทุศีล แต่อาจมีคติที่ไปต่างกันก็ได้ หรือเหมือนกันก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับส่วนประกอบที่สำคัญอย่างอื่นด้วย

๖. ตโยธัมมสูตร ว่าด้วยธรรม ๓ ประการ หมายถึงชาติ ชรา และมรณะที่เป็นปัญหาใหญ่ของโลกซึ่งเป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคทรงอุบัติขึ้นในโลก ในพระสูตร นี้พระองค์ทรงแสดงวิธีแก้ ๒ วิธี คือ วิธีที่นำไปสู่ความไม่สำเร็จ และวิธีที่นำไปสู่ความสำเร็จ วิธีแก้ที่นำไปสู่ความไม่สำเร็จเพราะมีเหตุสืบเนื่องกันตามลำดับดังนี้คือ ที่ละชาติ ชรา มรณะไม่ได้ เพราะละอกุศลมูล ๓ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ไม่ได้ ที่ละอกุศลมูล ๓ ไม่ได้ เพราะละสังโยชน์ ๓ คือสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสไม่ได้ เป็นต้น ส่วนวิธีแก้ที่นำไปสู่ความสำเร็จมีนัยตรงกันข้าม

๗. กากสูตร ว่าด้วยอสัทธรรมของกา หมายถึงลักษณะนิสัยของกา ๑๐ ประการ ในสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงนำลักษณะนิสัย ๑๐ ประการนี้มาแสดงเปรียบเทียบกับของภิกษุชั่ว

๘. นิคัณฐสูตร ว่าด้วยอสัทธรรมของพวกนิครนถ์ หมายถึงข้อปฏิบัติ ๑๐ ประการของนักบวชเปลือยซึ่งต่างกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

๙. อาฆาตวัตถุสูตร ว่าด้วยอาฆาตวัตถุ หมายถึงเหตุผูกอาฆาต ๑๐ ประการ ประการที่ ๑-๙ ขยายมาจากอาฆาตวัตถุ ๔ โดยถือเอากาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคตเป็นเกณฑ์ ส่วนประการสุดท้ายเป็นความอาฆาตที่เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยกาลหรือเหตุใด ๆ

๑๐. อาฆาตปฏิวินยสูตร ว่าด้วยอุบายกำจัดอาฆาต หมายถึงวิธีกำจัดเหตุผูกอาฆาต ๑๐ ประการในอาฆาตวัตถุสูตร

๓.๒.๔ เถรวรรค

เถรวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระเถระ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระ สูตรที่ ๑-๖ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตร ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

๑. วาหุนสูตร ว่าด้วยพระวาหุนะ ในพระสูตรนี้ ท่านพระวาหุนะกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าพระองค์หลุดพ้นจากธรรมเท่าไรจึงมีพระทัยปราศจากแดนกิเลสอยู่ ตรัสตอบว่าหลุดพ้นจากธรรม ๑๐ ประการ คือ ขันธ์ ๕ ชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ และกิเลส

๒. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระอานนท์เรื่องเหตุที่เป็นไปได้ และเหตุที่เป็นไปไม่ได้อย่างละ ๑๐ ประการ

๓. ปุณณิยสูตร ว่าด้วยพระปุณณิยะ คือท่านพระปุณณิยะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าอะไรเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคแจ่มแจ้งในบางคราว แต่บางคราวกลับไม่แจ่มแจ้ง คำว่า □แจ่มแจ้ง□ ในที่นี้หมายถึง ความรู้ความเข้าใจของผู้ฟัง พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าผู้ฟังจะรู้จะเข้าใจพระธรรมเทศนาของพระองค์หรือไม่ ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของผู้ฟังเอง องค์ประกอบนั้นมีอยู่ ๑๐ ประการ

๔-๖ พยากรณสูตร กัตถีสูตร และอธิมานสูตร มีเนื้อหาสาระทั้งที่เหมือนกันและต่างกัน ส่วนที่เหมือนกัน คือ

(๑) เป็นเรื่องที่พระเถระแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย

(๒) เป็นเรื่องเกี่ยวกับอุตตริมนุสสธรรม

ส่วนที่ต่างกัน คือ

พยากรณสูตร ว่าด้วยการพยากรณ์พระอรหัตตผล คือการที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง กล่าวว่าตนบรรลุพระอรหัตตผล คำกล่าวนั้นจริงหรือเท็จ ตัดสินได้โดยเงื่อนไข ๒ ประการ คือ (๑) เมื่อถูกถามตอบได้หรือไม่ (๒) มีกิเลสธรรม ๑๐ ประการ เช่น มักโกรธ ผูกโกรธ ลบหลู่หรือไม่ ถ้าภิกษุนั้นตอบไม่ได้และยังมีกิเลสธรรม ๑๐ ประการอยู่ ให้ถือว่าคำกล่าวนั้นเป็นเท็จ

กัตถีสูตร ว่าด้วยการกล่าวโอ้อวดว่าได้บรรลุคุณวิเศษ คือการที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งกล่าวโอ้อวดว่าได้บรรลุอนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ คำโอ้อวดนั้นจริงหรือเท็จ ก็ตัดสินได้โดยเงื่อนไข ๒ ประการ คือ (๑) เมื่อถูกถามตอบได้หรือไม่ (๒) มีอกุศลธรรม ๑๐ ประการ เช่น ความเป็นผู้ทุศีล ความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ความเป็นผู้มีสุตะน้อยหรือไม่ ถ้าภิกษุนั้นตอบไม่ได้และยังมีอกุศลธรรม ๑๐ ประการอยู่ให้ถือว่าคำโอ้อวดนั้นเป็นเท็จ

อธิมานสูตร ว่าด้วยความสำคัญผิด คือการที่ภิกษุพหูสูตรูปใดรูปหนึ่งเข้าใจว่าตนบรรลุพระอรหัตตผล แต่ความเข้าใจนั้นผิดหรือถูก ตัดสินได้โดยพิจารณาจาก

กิเลสธรรม ๑๐ ประการ มี อภิชฌา พยาบาท ถีนมิทธะ เป็นต้น ถ้าภิกษุนั้นยังมีกิเลสธรรม ๑๐ ประการนั้นอยู่ ให้ถือว่าความเข้าใจนั้นเป็นความเข้าใจผิด

๗. นัปปิยสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความรัก หมายถึงธรรม ๑๐ ประการ มีความเป็นผู้ชอบก่ออธิกรณ์ เป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเปรียบเทียบกับ ธรรม ๑๐ ประการที่เป็นไปเพื่อความรักมีความไม่ชอบก่ออธิกรณ์ เป็นต้น

๘. อักโกสกสูตร ว่าด้วยโทษของการด่า หมายถึงผลที่เกิดจากการด่าบริภาษ และกล่าวโทษพระอริยะ คือความพินาศ ๑๐ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง

๙. โกกาลิกสูตร ว่าด้วยภิกษุชื่อโกกาลิกะ อรรถกถาอธิบายว่าหมายถึงพระที่เป็นบุตรเศรษฐีชื่อโกกาลิกะ เป็นคนละรูปกับพระโกกาลิกะศิษย์พระเทวทัตต์ รูปนี้พระอรรถกถาจารย์จึงเรียกว่า จูฬโกกาลิกะ ท่านมีความอาฆาตท่านพระสารีบุตรและโมคคัลลานะ เพราะท่านถือว่าพระเถระทั้งสองตัดโอกาสที่ตนจะได้ลาภ ตามความในพระสูตรนี้ว่า ท่านเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกล่าวโทษพระเถระทั้งสองว่าเป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว ลุอำนาจแก่ความปรารถนาชั่ว แม้พระผู้มีพระภาคห้าม ก็ไม่ฟัง ในที่สุดท่านก็ได้รับผลกรรมนั้นคือเกิดอาพาธและตายไปเกิดในปทุมนรก

๑๐. ขีณาสวพลสูตร ว่าด้วยกำลังของพระขีณาสพ หมายถึงกำลัง ๑๐ ประการที่พระขีณาสพใช้เป็นเครื่องยืนยันความสิ้นอาสวะ ซึ่งเป็นข้อความที่พระสารีบุตรทูลตอบพระผู้มีพระภาค

๓.๒.๕ อุปาสกวรรค

อุปาสกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอุบาสก ชื่อนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๔ ซึ่งว่าด้วยคุณสมบัติและบทบาทของอุบาสก ในวรรคนี้มีพระสูตร ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญตามลำดับดังนี้

๑. กามโภคีสูตร ว่าด้วยกามโภคีบุคคล หมายถึงผู้ครองเรือน หรือคฤหัสถ์ (องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๑๕/๒๙๓) ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกกามโภคีบุคคลที่เป็นอุบาสกออกเป็น ๑๐ ประเภท และทรงแสดงหลักเกณฑ์สำหรับพิจารณาตัดสินคุณสมบัติของอุบาสกว่า อุบาสกเช่นไรควรติเตียน อุบาสกเช่นไรควรสรรเสริญ หลักเกณฑ์สำหรับพิจารณาว่าควรติเตียน ๔ ประการ คือ (๑) แสวงหาทรัพย์โดยทุจริต (๒) ไม่บำรุงตนให้เป็นสุข (๓) ไม่แจกจ่ายทำบุญ (๔) มัวเมาในโภคทรัพย์ ส่วนหลักเกณฑ์สำหรับพิจารณาว่าควรสรรเสริญ ๔ ประการ มีนัยตรงกันข้าม

๒. ภยสูตร ว่าด้วยภัยเวร หมายถึงภัยและเวรที่เป็นผลแห่งกรรมชั่ว ๕ ประการ ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุบายวิธี ๓ ขั้น คือ (๑) ระงับภัยเวร ๕ ประการ (๒) มีองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ ประการ (๓) เห็นแจ้งแทงตลอดอริยญายธรรม คือรู้ปฏิจจสมุปบาท เพื่อปิดกั้นทางนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิ

แห่งเปรต อบาย ทุคคติ วินิบาต บรรลุโสดาบัน และมีความแน่นอนว่าจะสำเร็จสกทาคามี อนาคามี จนถึงพระอรหันต์ในกาลข้างหน้า

๓. กิงทิฏฐิกสูตร ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับทิฏฐิ หมายถึงคำถามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกที่ถามท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีเรื่องทิฏฐิในพระพุทธศาสนา ท่านตอบแบบปฏิปุจฉา คือย้อนถามให้พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกตอบก่อนว่าพวกเขามีทิฏฐิอะไรบ้าง ซึ่งแต่ละคนก็กล่าวถึงทิฏฐิของตนรวมเป็นทิฏฐิ ๑๐ ประการที่เรียกว่าอันตคาหิกทิฏฐิ(ความเห็นผิดแล่นไปสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง) ท่านเศรษฐีจึงกล่าวหักล้าง ทิฏฐิเหล่านั้นโดยใช้หลักไตรลักษณ์ว่า ทิฏฐิทั้งหมดนั้นเกิดเพราะมนสิการที่ไม่แยบคายและเพราะจำมาจากผู้อื่นอย่างผิด ๆ สิ่งใดที่มนสิการมาโดยไม่แยบคายและจำมาผิด ๆ สิ่งนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา การตอบหักล้างของท่าน ได้รับคำชมเชยจากพระผู้มีพระภาค

๔. วัชชิยมาหิตสูตร ว่าด้วยวัชชิยมาหิตคหบดีผู้ตอบโต้อัญเดียรถีย์ที่กล่าวหาพระผู้มีพระภาคดังต่อไปนี้

๑. กล่าวหาว่า พระสมณโคดมทรงติเตียนตบะทุกอย่าง กล่าวโทษผู้มีตบะเลี้ยงชีพเศร้าหมองอย่างยิ่ง

ท่านตอบโต้ว่า ไม่เป็นความจริง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นวิภัชชวาที คือกล่าว แยกเป็นส่วน ๆ ไม่กล่าวรวม ทรงติเตียนตบะที่ควรติเตียน ทรงสรรเสริญตบะที่ควรสรรเสริญ

๒. กล่าวหาว่า พระสมณโคดมแนะนำในทางฉิบหาย

ท่านตอบโต้ว่า ไม่เป็นความจริง เพราะพระผู้มีพระภาคทรงสอนเรื่องกุศลให้บุคคลปฏิบัติและสอนเรื่องอกุศลให้บุคคลละเว้น

คำตอบโต้ทั้งสองนี้ได้รับคำชมเชยจากพระผู้มีพระภาค

๕. อุตติยสูตร ว่าด้วยอุตติยปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาค คือทูลถามเรื่องทิฏฐิ ๑๐ ประการที่เรียกว่าอันตคาหิกทิฏฐิ แต่ไม่ทรงตอบปัญหานั้น ๆ ทรงให้เหตุผลว่า พระองค์ทรงแสดงธรรมมุ่งให้สัตว์เกิดความรู้ มุ่งให้สัตว์รู้แจ้งนิพพานออกจากทุกข์ทั้งปวงได้ ปริพาชกนั้นจึงถามต่อไปว่า เมื่อทรงแสดงเช่นนั้น สัตว์โลกทั้งหมดสามารถออกจากทุกข์ได้จริงหรือ หรือเพียงหนึ่งในสอง หนึ่งในสาม พระองค์ ทรงนิ่งเสีย

ท่านพระอานนท์ซึ่งกำลังเฝ้าอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคอยู่ขณะนั้น ได้อธิบายเปรียบเทียบให้ปริพาชกฟังว่า พระตถาคตมิได้ทรงมุ่งหวังให้สัตว์โลกจำนวนเท่านั้นเท่านี้สามารถออกจากทุกข์ได้ แต่ทรงสอนว่าผู้ที่จะออกจากทุกข์ได้ ต้องละนิวรณ์ ๕ ได้ มีจิตตั้งมั่นในสติปัฏฐาน ๔ เจริญโพชฌงค์ ๗ เปรียบเหมือนนายประตูเมืองชายแดนที่ฉลาด ไม่ได้มุ่งหวังว่าคนจำนวนเท่านั้น เท่านี้ เข้าและออกจากเมืองนี้ แต่มุ่งตรวจดูว่า คนที่จะเข้าและออกจากเมืองนี้ต้องมีคุณสมบัติอย่างนี้ ๆ แล้วบอก ให้

ปริพาชกรู้ตัวว่า เขาถามปัญหาด้วยมีประสงค์อย่างอื่น (ไม่ใช่เพื่อต้องการพ้นทุกข์) พระผู้มีพระภาคจึงไม่ทรงตอบ

๖. โกกนุทสูตร ว่าด้วยโกกนุทปริพาชกถามพระอานนท์ คือปริพาชกถามไล่แต่ละทิฏฐิในทิฏฐิ ๑๐ ประการว่า ท่านมีหรือไม่ ท่านตอบว่า มิได้มี แต่ท่านรู้ท่านเห็นทิฏฐิเหล่านั้นได้ดี คือรู้จักทิฏฐิ เหตุเกิดแห่งทิฏฐิ ผลแห่งทิฏฐิที่ทำให้คนหลงยึดถือ และรู้จักวิธีเพิกถอนทิฏฐิเหล่านั้น ในที่สุดเมื่อปริพาชกรู้ว่าผู้ที่ตนกำลังสนทนาด้วยคือท่านพระอานนท์ ก็เกิดความขวยเขินกล่าวว่าตนกำลังสนทนากับอาจารย์ ถ้ารู้ว่าเป็นท่านพระอานนท์ก็จะไม่กล่าวมากขนาดนี้ แล้วกล่าวขอโทษท่านพระอานนท์

๗. อาหุเนยยสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย หมายถึงภิกษุ ผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ เช่น มีศีล เป็นพหูสูต มีมิตรดี เป็นสัมมาทิฏฐิ ได้วิชชา ๓ ภิกษุผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๑๐ ประการนี้ ได้รับยกย่องว่า อาหุเนยยะ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ปาหุเนยยะ ควรแก่ของต้อนรับ ทักขิเณยยะ ควรแก่ทักษิณา อัญชลีกรณียะ ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยม ของโลก

๘. เถรสูตร ว่าด้วยคุณธรรมของพระเถระ หมายถึงภิกษุเถระผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ ที่เป็นเหตุให้อยู่สำราญในทุกทิศ ธรรม ๑๐ ประการ เช่น เป็นรัตตัญญู บวชมานาน มีศีล เป็นพหูสูต

๙. อุปาลิสูตร ว่าด้วยพระอุบาลีขออนุญาตอยู่ป่า คือท่านพระอุบาลีกราบทูล พระผู้มีพระภาคถึงความประสงค์ในการอยู่ป่า พระองค์จึงทรงแสดงโทษของการอยู่ป่าว่า ถ้าจิตไม่มีสมาธิ จิตจะจมลงด้วยกามวิตก จิตจะฟุ้งซ่านด้วยพยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก จากนั้นทรงแสดงขั้นตอนของการอยู่ป่า ๑๐ ขั้น คือ

๑. ต้องมีศรัทธาในพระตถาคตและเห็นโทษการครองเรือนว่าเป็นอุปสรรคต่อการประพฤติพรหมจรรย์

๒. ต้องสละโภคสมบัติและเครือญาติออกบวช

๓. เมื่อบวชแล้วต้องมีไตรสิกขาและสาชีพ คือสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ รวมถึงข้องดเว้นที่เรียกว่าจูฬศีลด้วย(ดูเทียบ ที. สี. ๙/๑๙๔/๖๕ แปล)

๔. ต้องสันโดษด้วยจีวรพอคุ้มร่างกายและบิณฑบาตพออิ่มท้อง

๕. ต้องสำรวมอินทรีย์

๖. ต้องมีสติสัมปชัญญะในทุกอิริยาบถ

๗. เลือกเสนาสนะที่สงัด เช่น ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า

๘. นั่งขัดสมาธิตั้งสติกำหนดอารมณ์กัมมัฏฐาน

๙. ละนิวรณ์ ๕ อันเป็นอุปกิเลสบั่นทอนปัญญา

๑๐. บรรลุอนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙

ในที่สุดพระองค์ไม่ทรงอนุญาตให้ท่านอยู่ป่า เพราะทรงประสงค์ให้ท่านอยู่ใกล้ชิดพระองค์ และอยู่ในหมู่ภิกษุสงฆ์เพื่อศึกษาและปฏิบัติคันถธุระ โดยเฉพาะการทรงจำพระวินัยไปพร้อม ๆ กับการปฏิบัติวิปัสสนาธุระด้วย เพราะทรงเห็นว่าท่านจะเป็นผู้วิสัชชนาพระวินัยในการสังคายนาพระวินัยปิฎกในอนาคต

๑๐. อภัพพสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ไม่อาจทำให้แจ้งอรหัตตผล หมายถึงผู้ยังละกิเลสธรรม ๑๐ ประการไม่ได้

๓.๓ ตติยปัณณาสก์

๓.๓.๑ สมณสัญญาวรรค

สมณสัญญาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสมณสัญญา หมายถึงความสำนึกว่าเป็นสมณะ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตร ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีสาระสำคัญตามลำดับดังนี้

๑. สมณสัญญาสูตร ว่าด้วยสมณสัญญา หมายถึงสมณสัญญา ๓ ประการที่เป็นเหตุให้เกิดธรรม ๗ ประการ

๒. โพชฌังคสูตร ว่าด้วยโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้) ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ ประการที่เป็นเหตุให้เกิดวิชชา ๓ ประการ

ส่วนพระสูตรที่ ๓-๑๒ แต่ละสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงหมวดธรรมที่มีหัวข้อ ๑๐ ข้อ แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ

ฝ่ายอกุศล มีชื่อว่า มิจฉัตตธรรม (ธรรมที่ผิด) ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) มิจฉา-ทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ (๕) มิจฉาอาชีวะ (๖) มิจฉาวายามะ (๗) มิจฉาสติ (๘) มิจฉาสมาธิ (๙) มิจฉาญาณะ (๑๐) มิจฉา- วิมุตติ

ฝ่ายกุศล มีชื่อว่า สัมมัตตธรรม (ธรรมที่ถูก) ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (๙) สัมมาญาณะ (๑๐) สัมมาวิมุตติ

ส่วนที่แตกต่างกันในแต่ละสูตรมีดังต่อไปนี้

ในมิจฉัตตสูตร ตรัสว่า มิจฉัตตธรรมเป็นเหตุให้พลาดสวรรค์และมรรคผล และสัมมัตตธรรม เป็นเหตุให้ได้สวรรค์และมรรคผล

ในพืชสูตร ทรงเปรียบเทียบผลแห่งมิจฉัตตธรรมว่ามีผลเป็นทุกข์ เหมือนพืชที่ให้ผลมีรสขม และผลแห่งสัมมัตตธรรมว่ามีผลเป็นสุข เหมือนพืชที่ให้ผลมีรสหวาน

ในวิชชาสูตร ตรัสว่า มิจฉัตตธรรมเกิดจากอวิชชา และสัมมัตตธรรมเกิดจากวิชชา

ในนิชชรสูตร ตรัสว่า มิจฉัตตธรรมกับสัมมัตตธรรมเป็นคู่ปรปักษ์ของกันและกัน เมื่อฝ่ายหนึ่งมี อีกฝ่ายหนึ่งก็เสื่อมไป

ในโธวนสูตร ตรัสว่า สัมมัตตธรรมเป็นธรรมสำหรับล้างมิจฉัตตธรรม ซึ่งเป็นวิธีการแบบอริยะ เพื่อดับทุกข์ ต่างกับพิธีล้างที่ชื่อว่าโธวนะของชาวทักขิณาชนบท

ในติกิจฉกสูตร ตรัสว่า สัมมัตตธรรมเป็นธรรมสำหรับระบายมิจฉัตตธรรมออกไป ที่ให้ผลแน่นอนต่างกับยาของหมอทั่วไปที่ให้ผลไม่แน่นอน

ในวมนสูตร ตรัสว่า สัมมัตตธรรมเป็นธรรมสำหรับสำรอกมิจฉัตตธรรม ที่ให้ผลแน่นอนต่างกับยาสำรอกของหมอทั่วไปที่ให้ผลไม่แน่นอน

ในนิทธมนิยสูตร ตรัสว่า สัมมัตตธรรมเป็นธรรมสำหรับกำจัดมิจฉัตตธรรม

ในปฐมอเสขสูตร และอเสขสูตร ตรัสว่า สัมมัตตธรรมเป็นเหตุให้เป็นพระอเสขะ และเป็นธรรมของพระอเสขะ

๓.๓.๒ ปัจโจโรหณิวรรค

ปัจโจโรหณิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพิธีลอยบาป หมายถึงพิธีลอยบาปของพราหมณ์ และพิธีลอยบาปของพระอริยะ ชื่อนี้ตั้งตามชื่อของพระสูตรที่ ๗ และที่ ๘ ของวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตร ๑๐ สูตร แต่ละสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงมิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการเปรียบเทียบกับสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการในลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑-๓. ปฐมอธัมมสูตร ทุติยอธัมมสูตร ตติยอธัมมสูตร ต่างก็ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เป็นธรรม คือมิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการที่ทรงแสดงไว้คู่กับสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการ เพื่อให้เห็นความต่างกันระหว่างธรรม ๒ หมวดนี้ กล่าวคือ

ในพระสูตรที่ ๑ ทรงแสดงเปรียบเทียบระหว่างหมวดธรรม ๒ หมวดนี้ว่า แต่ละฝ่ายมีอะไรบ้าง

ในพระสูตรที่ ๒ ทรงแสดงธรรม ๒ หมวดนี้เปรียบเทียบกันแต่ละข้อ และทรงเน้นว่าธรรมแต่ละข้อนั้นต่างก็เป็นปัจจัยให้เกิดธรรมอื่น ๆ ในฝ่ายของตน คือฝ่ายมิจฉัตตธรรมก็เป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลธรรมทั้งหลาย ฝ่ายสัมมัตตธรรมก็เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลธรรมทั้งหลาย

ในพระสูตรที่ ๓ เหมือนกับพระสูตรที่ ๒ ต่างแต่ผู้แสดงคือท่านพระอานนท์เป็นผู้แสดงอธิบายขยายพระพุทธพจน์แก่ภิกษุทั้งหลายตามแนวพระสูตรที่ ๒

๔. อชิตสูตร ว่าด้วยปริพาชกชื่อว่าอชิตะ คืออชิตปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลว่า เพื่อนพรหมจารีของตนเป็นบัณฑิต สามารถคิดจิตตุปบาทได้ ๕๐๐ ดวง พระองค์ไม่ตรัสตอบปริพาชก แต่ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วทรงแสดงบัณฑิต ๕ จำพวก เพื่อแสดงเหตุแห่งความเป็นบัณฑิตว่า มิใช่เป็นได้โดยการกล่าวยกย่องของคนอื่น แต่ผู้นั้นต้องมีคุณธรรมคือรู้ทั้งสิ่งที่ไม่เป็นธรรม ไม่เป็นประโยชน์และสิ่งที่เป็นธรรมเป็นประโยชน์ เมื่อรู้แล้วก็ละสิ่งที่ไม่เป็นธรรมไม่เป็นประโยชน์ ปฏิบัติสิ่งที่เป็นธรรมเป็นประโยชน์ สิ่งที่ไม่เป็นธรรมไม่เป็นประโยชน์ หมายถึงมิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการ สิ่งที่เป็นธรรมเป็นประโยชน์ หมายถึงสัมมัตต-ธรรม ๑๐ ประการ

๕. สคารวสูตร ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อว่าสคารวะ ในพระสูตรนี้ พราหมณ์ชื่อว่าสคารวะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อะไรชื่อว่าฝั่งนี้ อะไรชื่อว่าฝั่งโน้น พระองค์ทรงตอบว่า มิจฉัตตธรรมชื่อว่าฝั่งนี้ สัมมัตตธรรมชื่อว่าฝั่งโน้น

๖. โอริมตีรสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นฝั่งนี้และธรรมที่เป็นฝั่งโน้น เหมือนในสคารวสูตร

๗-๘. ปฐมปัจโจโรหณีสูตร และทุติยปัจโจโรหณีสูตร ต่างว่าด้วยพิธีลอยบาป แต่มีข้อแตกต่างกันเล็กน้อย คือในปฐมปัจโจโรหณีสูตร ทรงแสดงวิธีลอยบาปของพระอริยะ เปรียบเทียบกับพิธีลอยบาปของพราหมณ์ ที่ชาณุสโสณิพราหมณ์เล่าถวาย โดยทรงชี้ให้เห็นว่า พิธีลอยบาปของพราหมณ์เป็นเรื่องของพิธีกรรม แต่ของพระอริยะเป็นเรื่องการปฏิบัติ คือละมิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการให้ได้ ส่วนในทุติยปัจโจโรหณีสูตร ทรงแสดงเฉพาะพิธีลอยบาปของพระอริยะ คือการละมิจฉัตต-ธรรม ๑๐ ประการแก่ภิกษุทั้งหลาย

๙. ปุพพังคมสูตร ว่าด้วยสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรม คือทรงแสดง ลำดับการเกิดขึ้นของสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการว่าต้องเริ่มจากสัมมาทิฏฐิก่อน เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า

๑๐. อาสวักขยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ คือสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการ

๓.๓.๓ ปริสุทธวรรค

ปริสุทธวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่บริสุทธิ์ ชื่อนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตร ๑๑ สูตร ล้วนไม่มีชื่อพระสูตร จึงเรียกชื่อตามลำดับที่เรียงไว้ ในพระสูตรที่ ๑-๙ ทรงแสดงหมวดธรรมอย่างเดียวกัน คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ ประการว่ามีในวินัยของพระสุคตเท่านั้น ส่วนในพระสูตรที่ ๑๐ และที่ ๑๑ ทรงแสดงธรรมที่ตรงกันข้าม โดยทรงแสดงมิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการไว้ในพระสูตรที่ ๑๐ และสัมมัตตธรรมไว้ในพระสูตรที่ ๑๑

๓.๓.๔ สาธุวรรค

สาธุวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่ดีและธรรมที่ไม่ดี หมายถึงมิจฉัตต-ธรรม ๑๐ ประการ และสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตรในวรรคนี้ เหมือนกับปริสุทธวรรค แต่ในวรรคนี้ทรงแสดงหมวดธรรมทั้งสองนี้เปรียบเทียบไว้ทุก ๆ สูตร โดยเน้นลักษณะที่แตกต่างกันอย่างตรงกันข้าม และตั้งชื่อสูตรตามลักษณะนั้น ๆ เช่น ในสาธุสูตร ทรงแสดงมิจฉัตตธรรมว่า เป็นธรรมที่ไม่ดี และทรงแสดงสัมมัตตธรรมว่าเป็นธรรมที่ดี ในอริยธัมมสูตร ทรงแสดงมิจฉัตตธรรมว่าเป็นธรรมที่ไม่ประเสริฐ และทรงแสดงสัมมัตตธรรมว่าเป็นธรรมที่ประเสริฐ

๓.๓.๕ อริยมัคควรรค

อริยมัคควรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นอริยมรรค ชื่อวรรคนี้ตั้งตาม ชื่อของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตร ๑๐ สูตร ในแต่ละสูตร ทรงแสดง

หมวดธรรม ๒ หมวด คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการ และสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการ โดยทรงเน้นให้เห็นลักษณะที่ตรงกันข้าม และตั้งชื่อตามลักษณะนั้น ๆ เหมือนในสาธุวรรค เช่น

ในอริยมัคคสูตร ทรงแสดงมิจฉัตตธรรมว่าเป็นธรรมที่ไม่ใช่อริยมรรค และทรงแสดงสัมมัตตธรรมว่าเป็นธรรมที่เป็นอริยมรรค

ในกัณหมัคคสูตร ทรงแสดงมิจฉัตตธรรมว่าเป็นธรรมที่เป็นฝ่ายดำ และทรงแสดงสัมมัตตธรรมว่าเป็นธรรมที่เป็นฝ่ายขาว

๓.๔ จตุตถปัณณาสก์

๓.๔.๑ ปุคคลวรรค

ปุคคลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยบุคคล ชื่อนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตร ทุกสูตรในวรรคนี้ ซึ่งมี ๑๒ สูตร แต่ละสูตรกล่าวถึงบุคคล ๒ ประเภทที่แตกต่างกัน รวม ๒๒ ประเภท ๑๒ คู่ ตามลักษณะแห่งธรรมที่ถือปฏิบัติ คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการ และสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการ เช่น

ในเสวิตัพพสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้มีมิจฉัตตธรรมว่าเป็นผู้ไม่ควรเสพ และผู้มีสัมมัตตธรรมว่าเป็นผู้ควรเสพ

ในภชิตัพพาทิสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้มีมิจฉัตตธรรมว่าเป็นผู้ไม่ควรคบ และผู้มี สัมมัตตธรรมว่าเป็นผู้ควรคบ

๓.๔.๒ ชาณุสโสณิวรรค

ชาณุสโสณิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพราหมณ์ชื่อว่าชาณุสโสณิ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ และตามชื่อของพระสูตรที่ ๑๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตร ๑๑ สูตร มีใจความสำคัญดังนี้

พระสูตรที่ ๑-๗ มีเนื้อหาสาระเหมือนในปัจโจโรหณิวรรคแห่งตติยปัณณาสก์ ต่างกันเพียงหมวดธรรมที่ทรงแสดง กล่าวคือ ในปัจโจโรหณิวรรค ทรงแสดงหมวดธรรม คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการ และสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการ แต่ในวรรคนี้ ทรงแสดงหมวดธรรม คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เช่น

พราหมณปัจโจโรหณิสูตร ว่าด้วยพิธีลอยบาปของพราหมณ์ เหมือนในปฐมปัจโจโรหณิสูตร

อริยปัจโจโรหณิสูตร ว่าด้วยพิธีลอยบาปของพระอริยะ เหมือนในทุติย-ปัจโจโรหณิสูตร

พระสูตรที่ ๘-๑๑ มีหมวดธรรมอย่างเดียวกัน แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ

๘. กัมมนิทานสูตร ว่าด้วยต้นเหตุแห่งกรรม หมายถึงอกุศลมูล ๓ ประการ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ที่เป็นต้นเหตุให้เกิดอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ

๙. ปริกกมนสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นทางหลีกเลี่ยง หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้มีอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ

๑๐. จุนทสูตร ว่าด้วยนายจุนทกัมมารบุตร คือนายจุนทกัมมารบุตรกราบทูล วิธีทำให้เกิดความสะอาดตามลัทธิพราหมณ์ให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ

พระองค์จึงทรงแสดงความไม่สะอาดในทรรศนะของพระอริยะ คือ ความไม่สะอาดทางกาย ๓ อย่าง ความไม่สะอาดทางวาจา ๔ อย่าง และความไม่สะอาดทางใจ ๓ อย่าง ได้แก่ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ทรงชี้ให้เห็นชัดว่า ผู้ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ จะทำพิธีกรรมอย่างที่พราหมณ์บัญญัติไว้ หรือไม่ทำก็ตาม ก็คงเป็นคนไม่สะอาดอยู่นั่นเอง เพราะอกุศลกรรมบถเป็นความไม่สะอาดและตัวทำให้ไม่สะอาด ทั้งยังเป็นเหตุให้เกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย หรือทุคติอื่น ๆ

ส่วนความสะอาดในทรรศนะของพระอริยะมีนัยตรงกันข้าม

๑๑. ชาณุสโสณิสูตร ว่าด้วยชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลถามเรื่องทาน คือทูลถามว่า พวกตนได้ให้ทานอุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว พวกเขาจะได้รับหรือไม่ พระองค์จึงตรัสเรื่องฐานะและอัฏฐานะของผู้จะได้รับส่วนกุศล คือผู้ไปเกิดในภูมิที่เป็นฐานะเท่านั้นจึงควรได้รับส่วนกุศล ซึ่งได้แก่ ปรทัตตูปชีวีเปต(เปรตผู้ต้องอาศัยส่วนกุศลของผู้อื่นเป็นอยู่) ส่วนภูมิอื่นมีมนุสสภูมิเป็นต้น เป็นภูมิที่ไม่ได้ส่วนกุศลเพราะต่างก็มีอาหารของตน ชื่อว่า อัฏฐานะ

ในพระสูตรนี้ พระองค์ตรัสว่า อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เป็นเหตุจำแนกสัตว์ให้ไปเกิดในภูมิต่าง ๆ

๓.๔.๓ สาธุวรรค

สาธุวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่ดีและธรรมที่ไม่ดี ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตร ๑๑ สูตร สาระสำคัญของพระสูตรในวรรคนี้เหมือนในสาธุวรรคแห่งตติยปัณณาสก์ ต่างกันแต่เพียงหมวดธรรมที่ทรงแสดง กล่าวคือ ในสาธุวรรคแห่งตติยปัณณาสก์ ทรงแสดงมิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการ และสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการ แต่ในวรรคนี้ทรงแสดงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ(ดูสาธุวรรคแห่งตติยปัณณาสก์ประกอบ)

๓.๔.๔ อริยมัคควรรค

อริยมัคควรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นอริยมรรค ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตร ๑๐ สูตร สาระสำคัญของพระสูตรในวรรคนี้เหมือนในอริยมัคควรรคแห่งตติยปัณณาสก์ ต่างกันเพียงหมวดธรรมที่ทรงแสดง กล่าวคือ ในอริยมัคควรรคแห่งตติยปัณณาสก์ ทรงแสดงมิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการ และสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการ แต่ในวรรคนี้ทรงแสดงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ (ดูอริยมัคควรรคแห่งตติยปัณณาสก์ประกอบ)

๓.๔.๕ อปรปุคคลวรรค

อปรปุคคลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยบุคคล อีกหมวดหนึ่ง ชื่อนี้ตั้งตามสาระ สำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๒ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรกล่าวถึงบุคคล ๒ ประเภทที่แตกต่างกัน รวมเป็น ๒๒ ประเภท ตามลักษณะของธรรมที่ถือปฏิบัติเหมือนในปุคคลวรรคที่ ๑ ต่างกันแต่หมวดธรรม กล่าวคือ ในปุคคลวรรคแรกมีหมวดธรรม คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการ และสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการ แต่ในปุคคลวรรคนี้มีหมวดธรรม คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เช่น

นเสวิตัพพาทิสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้มีอกุศลกรรมบถว่าเป็นผู้ไม่ควรเสพ และผู้มีกุศลกรรมบถว่าเป็นผู้ควรเสพ

๓.๕ ปัญจมปัณณาสก์

๓.๕.๑ กรชกายวรรค

กรชกายวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยกรชกาย คำว่า กรชกาย หมายถึงร่างกายที่เกิดจากผลแห่งกรรมเก่า ชื่อนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๙ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตร ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๔. ปฐมนิรยสัคคสูตร ทุติยนิรยสัคคสูตร มาตุคามสูตร และอุปาสิกาสูตร ต่างว่าด้วยอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการเป็นเหตุให้เกิดในนรก และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการเป็นเหตุให้เกิดในสวรรค์ ต่างกันเพียงบุคคลที่ทรงยกขึ้นแสดงประกอบ

๕. วิสารทสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เป็นผู้ไม่แกล้วกล้าและธรรมเป็นเหตุให้เป็นผู้แกล้วกล้า หมายถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการสำหรับผู้ครองเรือน

๖. สังสัปปติปริยายสูตร ว่าด้วยเหตุแห่งความกระเสือกกระสน หมายถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ที่ว่าเป็นเหตุแห่งความกระเสือกกระสน เพราะส่งผล ให้มีคติคด มีอุบัติคด คือให้เกิดในนรก หรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน และทรงแสดงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการว่าเป็นเหตุแห่งความไม่กระเสือกกระสน คือส่งผลให้มีคติ มีอุบัติตรง ได้แก่เกิดเป็นคนมีสุข หรือเกิดเป็นคนมีตระกูลสูงตามกฎแห่งกรรม

๗-๘. ปฐมสัญเจตนิกสูตร และทุติยสัญเจตนิกสูตร ต่างว่าด้วยกรรมที่สัตว์เจตนาสั่งสม หมายถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการที่สัตว์ทำด้วยอกุศลเจตนา และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการที่สัตว์ทำด้วยกุศลเจตนา กรรมที่ทำด้วยอกุศลเจตนาส่งผลให้ได้รับทุกข์ คือไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนกรรมที่ทำด้วยกุศลเจตนา ส่งผลให้ได้รับสุข คือไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๙. กรชกายสูตร ว่าด้วยบาปกรรมที่กรชกายเคยทำ ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงชี้ให้เห็นว่าทุกคนกำลังเสวยผลแห่งกรรมที่ตนเคยทำไว้ในชาติก่อน โดยให้พิจารณาตามอัปปมัญญา ๔ ประการ เมื่อเห็นชัดแล้ว จะเป็นเหตุให้ตัดผลแห่ง

กรรมเก่า ไม่ทำอกุศลกรรมใหม่อีกต่อไป และเป็นเหตุให้ได้บรรลุผลอย่างต่ำก็เป็นอนาคามี

๑๐. อธัมมจริยาสูตร ว่าด้วยความประพฤติอธรรม หมายถึงความประพฤติ ที่ไม่เป็นธรรมทางกาย วาจา และใจ ได้แก่ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการที่เป็นเหตุปัจจัยให้ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต และนรก เหมือนในพระสูตรที่ ๗-๘ ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น และความประพฤติที่เป็นธรรมมีนัยตรงกันข้าม

๓.๕.๒ สามัญญวรรค

สามัญญวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมทั่วไป หมายถึงหมวดธรรมที่มีหัวข้อธรรมเกิน ๑๐ ประการ โดยขยายเพิ่มหัวข้อธรรมจากหมวดธรรมเดียวกันของแต่ละฝ่าย คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ออกเป็นหมวดธรรมมีหัวข้อธรรม ๒๐ ประการบ้าง ๓๐ ประการบ้าง ๔๐ ประการบ้าง ซึ่งเกินเกณฑ์กำหนดของทสกนิบาต ชื่อวรรคนี้จึงตั้งตามลักษณะหมวดธรรมของพระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๖ สูตร สามารถจัดแบ่งตามเนื้อหาสาระที่เหมือนกันได้ ๔ ชุด ชุดละ ๔ สูตร ดังนี้

ชุดที่ ๑ ว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้เกิดในนรกและธรรมเป็นเหตุให้เกิดในสวรรค์

ชุดที่ ๒ ว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย และธรรมเป็นเหตุไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย

ชุดที่ ๓ ว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้เกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก และธรรมเป็นเหตุให้เกิดในสุคติโลกสวรรค์

ชุดที่ ๔ ว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้รู้ว่าเป็นพาล และธรรมเป็นเหตุให้รู้ว่าเป็นบัณฑิต

ทั้ง ๔ สูตรในแต่ละชุดของวรรคนี้ กล่าวถึงหมวดธรรมต่างจำนวนหัวข้อธรรมกัน คือ สูตรที่ ๑ กล่าวถึงธรรม ๑๐ ประการ สูตรที่ ๒ กล่าวถึงธรรม ๒๐ ประการ โดยเพิ่มหัวข้อธรรมที่เกี่ยวข้องกับหมวดธรรมของสูตรที่ ๑ เข้ามาหัวข้อละ ๑ สูตรที่ ๓ กล่าวถึงธรรม ๓๐ ประการ โดยเพิ่มเติมหัวข้อธรรมในสูตรที่ ๒ เข้ามาอีก หัวข้อละ ๑ สูตรที่ ๔ กล่าวถึงธรรม ๔๐ ประการ โดยเพิ่มเติมหัวข้อธรรมในสูตรที่ ๓ เข้ามาอีกหัวข้อละ ๑ เช่น

สูตรที่ ๒

	ฝ่ายอกุศล		ฝ่ายกุศล
๑.	ตนเองเป็นผู้ฆ่าสัตว์	๑.	ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์
๒.	ชักชวนผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์	๒.	ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์

สูตรที่ ๓

ฝ่ายอกุศล		ฝ่ายกุศล	
๑.	ตนเองเป็นผู้ฆ่าสัตว์	๑.	ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์
๒.	ชักชวนผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์	๒.	ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๓.	เป็นผู้พอใจการฆ่าสัตว์	๓.	เป็นผู้พอใจการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์

สูตรที่ ๔

ฝ่ายอกุศล		ฝ่ายกุศล	
๑.	ตนเองเป็นผู้ฆ่าสัตว์	๑.	ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์
๒.	ชักชวนผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์	๒.	ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๓.	เป็นผู้พอใจการฆ่าสัตว์	๓.	เป็นผู้พอใจการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๔.	สรรเสริญการฆ่าสัตว์	๔.	สรรเสริญการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์

๓.๖ เปยยาล

๑. ราคเปยยาล

ราคเปยยาล แปลว่า หมวดธรรมที่ทรงแสดงโดยย่อมีราคะเป็นต้น หมายถึง นอกจากราคะแล้ว ยังมีอกุศลธรรมอีก ๑๖ ประการ รวมเป็น ๑๗ ประการ คือ

๑. ราคะ ๒. โทสะ ๓. โมหะ

๔. โกธะ ๕. อุปนาหะ

๖. มักขะ

๗. ปฬาสะ ๘. อิสสา ๙. มัจฉริยะ

๑๐. มายา ๑๑. สาเถยยะ ๑๒. ถัมภะ

๑๓. สารัมภะ๑๔. มานะ ๑๕. อติมานะ

๑๖. มทะ ๑๗. ปมาทะ

แต่ละประการมีเป้าหมาย ๑๐ เป้าหมาย(๑๐ เพื่อ เช่น เพื่อรู้ยิ่ง) เป้าหมายละ ๑ สูตร รวมเป็น ๑๗๐ สูตร (๑๐ เป้าหมาย x อกุศลธรรม ๑๗ ประการ) นี้เป็นการคำนวณพระสูตรจากการเจริญธรรม ๑๐ ประการ หมวดที่ ๑ แต่ในราคเปยยาลแห่งทสกนิบาตนี้มีหมวดธรรมที่ควรเจริญ ๓ หมวด จึงรวมเป็น ๕๑๐ สูตร (๑๗๐ สูตร x ๓ หมวดธรรม) เช่น ๑๐ สูตรแรกในหมวดธรรมที่ ๑ มีความเต็มดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๐ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) อสุภสัญญา (๒) มรณสัญญา (๓) อาหาเร ปฏิกูลสัญญา (๔) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา (๕) อนิจจสัญญา (๖) อนิจเจ ทุกขสัญญา (๗) ทุกเข อนัตตสัญญา (๘) ปหานสัญญา (๙) วิราคสัญญา (๑๐) นิโรธ สัญญา

สูตรที่ ๒ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๐ ประการ เพื่อกำหนด รู้ราคะ ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๓ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๐ ประการ เพื่อความสิ้น ราคะ ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๔ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๐ ประการ เพื่อละราคะ ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๕ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๐ ประการ เพื่อความ สิ้นไปแห่งราคะ ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๖ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๐ ประการ เพื่อความเสื่อมไป แห่งราคะ ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๗ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๐ ประการ เพื่อความ คลายไปแห่งราคะ ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๘ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๐ ประการ เพื่อความ ดับไปแห่งราคะ ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๙ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๐ ประการ เพื่อความสละ ราคะ ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๑๐ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๐ ประการ เพื่อความ สละคืนราคะ ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

พระสูตร ๑๐ สูตรแรกในหมวดธรรมที่ ๒ คือ สัญญา ๑๐ (อีกหมวดหนึ่ง) มีนัยเช่นเดียวกันนี้ ต่างกันเพียงหมวดธรรมที่ควรเจริญเท่านั้น คือ เปลี่ยนจาก สัญญา ๑๐ ข้างต้นนั้นเป็นสัญญา ๑๐ อีกหมวดหนึ่ง แสดงพอเป็นตัวอย่าง ๑ สูตรดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๐ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) อนิจจสัญญา (๒) อนัตตสัญญา (๓) อาหาเร ปฏิกูลสัญญา (๔) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา (๕) อัฏฐิกสัญญา (๖) ปุฬุวกสัญญา (๗) วินีลกสัญญา (๘) วิปุพพกสัญญา (๙) วิจฉิททกสัญญา (๑๐) อุทธุมาตกสัญญา

พระสูตร ๑๐ สูตรแรกในหมวดธรรมที่ ๓ มีนัยเช่นเดียวกันนี้ ต่างกันเพียง หมวดธรรมที่ควรเจริญเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากสัญญา ๑๐ ทั้งสองหมวดนั้น เป็นสัมมัตตธรรม ๑๐ แสดงพอเป็นตัวอย่าง ๑ สูตรดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๐ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (๙) สัมมาญาณะ (๑๐) สัมมาวิมุตติ

พระสูตรอีก ๔๘๐ สูตรต่อไป ต่างว่าด้วยการเจริญธรรมทั้ง ๓ หมวดนี้ เพื่อจัดการกับอกุศลธรรมที่เหลืออีก ๑๖ ตัว ตัวละ ๓๐ สูตร เช่นเดียวกับ ๓๐ สูตรแรก

เอกาทสกนิบาต

๑. จำนวนวรรคและพระสูตรในเอกาทสกนิบาต

เอกาทสกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละ ๑๑ ข้อ มีทั้งหมด ๖๗๑ สูตร แบ่งเป็น ๓ วรรค กับหัวข้อเปยยาล ๑ ข้อ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. นิสสยวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑.	กิมัตถิยสูตร	๒.	เจตนากรณียสูตร
๓.	ปฐมอุปนิสาสูตร	๔.	ทุติยอุปนิสาสูตร
๕.	ตติยอุปนิสาสูตร	๖.	พยสนสูตร
๗.	ปฐมสัญญาสูตร	๘.	มนสิการสูตร
๙.	สันธสูตร	๑๐.	โมรนิวาปสูตร

๒. อนุสสติวรรค มี ๑๑ สูตร คือ

๑.	ปฐมมหานามสูตร	๒.	ทุติยมหานามสูตร
๓.	นันทิยสูตร	๔.	สุภูติสูตร
๕.	เมตตาสูตร	๖.	อัฏฐกนาครสูตร
๗.	โคปาลสูตร	๘.	ปฐมสมาธิสูตร
๙.	ทุติยสมาธิสูตร	๑๐.	ตติยสมาธิสูตร

๑๑. จตุตถสมาธิสูตร

๓. สามัญญวรรค มี ๔๘๐ สูตร

เปยยาล

๑. ราคเปยยาล มี ๑๗๐ สูตร

๒. ชื่อและที่มาของพระสูตรในเอกาทสกนิบาต

ในเอกาทสกนิบาต มีพระสูตร ๖๗๑ สูตร มีชื่อปรากฏเพียง ๒๑ สูตร คือ ยกเว้น ๔๘๐ สูตรในสามัญญวรรค และ ๑๗๐ สูตรในราคเปยยาลที่ไม่มีชื่อ และมีที่มาที่ปรารภบุคคลและสถานที่ หรือปรารภเฉพาะบุคคลอย่างเดียว ปรารภเฉพาะสถานที่อย่างเดียว ซึ่งเรียกว่านิทานวจนะ ปรากฏเพียง ๑๖ สูตร คือ

ในนิสสยวรรค ๗ สูตร ได้แก่ (๑) กิมัตถิยสูตร (๒) ทุติยอุปนิสาสูตร (๓) ตติยอุปนิสาสูตร (๔) ปฐมสัญญาสูตร (๕) มนสิการสูตร (๖) สันธสูตร (๗) โมรนิวาปสูตร

ในอนุสสติวรรค ๙ สูตร ได้แก่ (๑) ปฐมมหานามสูตร (๒) ทุติยมหานามสูตร (๓) นันทิยสูตร (๔) สุภูติสูตร (๕) อัฏฐกนาครสูตร (๖) ปฐมสมาธิสูตร (๗) ทุติยสมาธิสูตร (๘) ตติยสมาธิสูตร (๙) จตุตถสมาธิสูตร

๓. ความหมายและใจความสำคัญของแต่ละวรรคในเอกาทสกนิบาต

๓.๑ นิสสยวรรค

นิสสยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยนิสสัย คำว่า นิสสัย แปลว่า ที่อาศัย ในที่นี้หมายถึงกสิณซึ่งเป็นที่ที่จิตเกาะหรือยึดหน่วง เพื่อเพ่งให้เกิดสมาธิ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๙ คือสันธสูตรในวรรคนี้ ซึ่งมี ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๕. กิมัตถิยสูตร เจตนากรณียสูตร ปฐมอุปนิสาสูตร ทุติยอุปนิสาสูตร และตติยอุปนิสาสูตร มีชื่อและสาระสำคัญเหมือนกับพระสูตรที่ ๑-๕ ในอานิสังส-วรรคแห่งทสกนิบาต ต่างกันเพียงจำนวนหัวข้อธรรมที่เพิ่มขึ้นเป็น ๑๑ ข้อ ตามเกณฑ์ของนิบาต คือแต่ละสูตรแยกนิพพิทาและวิราคะซึ่งเป็นหัวข้อธรรมเดียวกันในธรรม ๑๐ ประการแห่งทสกนิบาตออกเป็น ๒ ข้อในเอกาทสกนิบาต

๖. พยสนสูตร ว่าด้วยความพินาศ ๑๑ อย่าง ของภิกษุผู้ด่าบริภาษเพื่อนพรหมจารี ว่าร้ายพระอริยะ

๗. ปฐมสัญญาสูตร ว่าด้วยสัญญา สูตรที่ ๑ ซึ่งมีสาระสำคัญเหมือนกับพระสูตรที่ ๖ (สมาธิสูตร) ในอานิสังสวรรค แห่งปฐมปัณณาสก์ ทสกนิบาต แต่เพิ่มอารมณ์เข้ามาอีก ๑ ข้อ ตามเกณฑ์ของนิบาต

๘. มนสิการสูตร ว่าด้วยมนสิการ ซึ่งมีสาระสำคัญเหมือนกับปฐมสัญญา-สูตร ต่างกันเพียงคำที่เป็นชื่อของสูตร คือ สัญญากับมนสิการ

๙. สันธสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงแก่พระสันธะ ใจความสำคัญของพระสูตรนี้คือ ทรงแสดงธรรมลักษณะนิสัยของม้ากระจอกเปรียบเทียบกับของคนกระจอก ของม้าอาชาไนยเปรียบเทียบกับของบุรุษอาชาไนย กล่าวคือ ม้ากระจอกเมื่ออยู่ใกล้สิ่งใด ก็เพ่งเล็งอยู่แต่สิ่งนั้น คนกระจอกก็เหมือนกัน เพ่งเล็งอยู่แต่ธรรม ๑๑ ประการ คือ ธาตุ ๔ อรูปฌาน ๔ โลกนี้ โลกหน้า และอารมณ์ไม่มีปัญญาที่จะสลัดออกไป ส่วนม้าอาชาไนยและบุรุษอาชาไนยมีลักษณะนิสัยตรงกันข้าม คือพิจารณาเห็นโทษของสิ่งที่เพ่งแล้วสลัดออกไปได้

๑๐. โมรนิวาปสูตร ว่าด้วยปริพพาชการามชื่อว่าโมรนิวาปะ ซึ่งเป็นที่ที่พระผู้มีพระภาคประทับแสดงพระสูตรนี้ สาระสำคัญของพระสูตรนี้ ได้แก่ หมวดธรรม ๔ หมวด คือ (๑) ธรรมขันธ์ ๓ ได้แก่ สีลขันธ์ สมาธิขันธ์ และปัญญาขันธ์ (๒) ปาฏิหาริย์ ๓ ได้แก่ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทสนาปาฏิหาริย์ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ (๓) ธรรม ๓ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติ (๔) ธรรม ๒ คือ วิชชาและจรณะ ซึ่งเป็นเหตุให้ภิกษุบรรลจุดหมายสูงสุด

ธรรมหมวดที่ ๑-๓ มาจากโมรนิวาปสูตรที่ ๑-๓ ในโยธาชีววรรคแห่งติกนิบาต (องฺ.ติก.๒๐/๑๔๔-๑๔๖/๒๘๔)

๓.๒ อนุสสติวรรค

อนุสสติวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอนุสสติ หมายถึง พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ และเทวตานุสสติ ซึ่งเป็นสาระสำคัญส่วนหนึ่งของพระสูตรที่ ๑-๓ ในวรรคนี้ และเป็นที่มาของชื่อวรรคนี้ ที่มี ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๓. ปฐมมหานามสูตร ทุติยมหานามสูตร และนันทิยสูตร มีสาระสำคัญคล้ายกัน โดยเฉพาะพระสูตรที่ ๑-๒ มีหมวดธรรมเดียวกัน คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่ ๑๑ ประการ ที่ทรงแสดงแก่เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ

ธรรม ๑๑ ประการ แบ่งเป็น ๒ หมวด คือ

(๑) ธรรม ๕ ประการ ได้แก่

๑. เป็นผู้มีศรัทธา ๒. เป็นผู้ปรารภความเพียร
๓. เป็นผู้มีสติตั้งมั่น ๔. เป็นผู้มีจิตตั้งมั่น
๕. เป็นผู้มีปัญญา

(๒) ธรรม ๖ ประการ ได้แก่

๑. พุทธานุสสติ ๒. ธัมมานุสสติ
๓. สังฆานุสสติ ๔. สีลานุสสติ
๕. จาคานุสสติ ๖. เทวตานุสสติ

ส่วนนันทิยสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเป็นเครื่องอยู่ ๑๑ ประการแก่เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ คล้ายกับ ๒ สูตรแรก ส่วนที่ต่างกัน คือ หมวดธรรมที่ ๑ มีหัวข้อธรรม ๖ ข้อ โดยเพิ่มความเป็นผู้มีศีลมาเป็นข้อที่ ๖ และหมวดธรรมที่ ๒ มีหัวข้อธรรม ๕ ข้อ โดยเปลี่ยนสังฆานุสสติเป็นกัลยาณมิตตา-นุสสติและตัดสีลานุสสติออกไป

๔. สุภูติสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงแก่พระสุภูติ ได้แก่ ลักษณะของผู้มีศรัทธา ๑๑ ประการ กล่าวโดยย่อคือ (๑) เป็นผู้มีศีล (๒) เป็นพหูสูต (๓) เป็นผู้มีมิตรดี (๔) เป็นผู้ว่าง่าย (๕) เป็นผู้ขยันช่วยเหลือการงานของเพื่อน พรหมจารี (๖) เป็นผู้ใคร่ธรรม (๗) เป็นผู้ปรารภความเพียร (๘) เป็นผู้ได้ฌาน (๙) เป็นผู้ได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (๑๐) เป็นผู้ได้จุตูปปาตญาณ (๑๑) เป็นผู้ได้อาสวักขยญาณ

๕. เมตตาสูตร ว่าด้วยอานิสงส์ของเมตตา หมายถึงผลแห่งเมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มาก มี ๑๑ ประการ

๖. อัฏฐกนาครสูตร ว่าด้วยคหบดีชาวอัฏฐกนคร สาระสำคัญของพระสูตรนี้ คือท่านพระอานนท์แสดงธรรมที่เป็นเอกของภิกษุ ๑๑ ประการแก่คหบดีชาวอัฏฐกนคร กล่าวโดยย่อ คือ ฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ และอรูปฌาน ๓

๗. โคปาลสูตร ว่าด้วยองค์ประกอบของนายโคบาล ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเปรียบเทียบกับองค์ประกอบของภิกษุ คือองค์ประกอบที่เป็นเหตุให้คนเลี้ยงโคไม่สามารถเลี้ยงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้ และองค์ประกอบที่เป็นเหตุให้นายโคบาลสามารถเลี้ยงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้ เปรียบเทียบกับองค์ประกอบที่เป็นเหตุให้ภิกษุไม่สามารถเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัยได้ และองค์ประกอบที่เป็นเหตุให้ภิกษุสามารถเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัยได้ องค์ประกอบของนายโคบาลทั้งฝ่ายเสื่อมและฝ่ายเจริญมีฝ่ายละ ๑๑ ข้อ แต่ละข้อของแต่ละฝ่ายตรงกับของภิกษุทุกประการ ต่างกันแต่ความหมาย คือ ของนายโคบาลมีความหมายในทางโลก แต่ของภิกษุมีความหมายในทางธรรม

๘-๑๑. ปฐมสมาธิสูตร ทุติยสมาธิสูตร ตติยสมาธิสูตร และจตุตถสมาธิสูตร ต่างว่าด้วยการได้สมาธิของภิกษุ โดยไม่ต้องมีสัญญาในอารมณ์ ๑๑ อย่าง ซึ่งมีสาระสำคัญอย่างเดียวกับปฐมสัญญาสูตรในนิสสยวรรค ต่างกันที่ใช้สมาธิแทนสัญญา

๓.๓ สามัญญวรรค

สามัญญวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสามัญญลักษณะ หมายถึงลักษณะที่สิ่งทั้งหลายมีเหมือนกัน ได้แก่

๑.	ความไม่เที่ยง	๒.	ความเป็นทุกข์
๓.	ความเป็นอนัตตา	๔.	ความสิ้นไป
๕.	ความเสื่อมไป	๖.	ความคลายไป
๗.	ความดับไป	๘.	ความสละคืน

สามัญญลักษณะ ๘ ประการนี้ เป็นสาระสำคัญของพระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตร ๔๘๐ สูตร และเป็นที่มาของชื่อวรรค

พระสูตรทั้ง ๔๘๐ สูตร ต่างว่าด้วยสิ่งทั้งหลาย คือธรรม ๖๐ ประการ แต่ละประการมีสามัญญลักษณะ ๘ ประการ ประการละ ๑ สูตร จึงรวมเป็น ๔๘๐ สูตร (ธรรม ๖๐ ประการ x สามัญญลักษณะ ๘ ประการ) ธรรม ๖๐ ประการนั้น จัดแบ่งเป็นหมวดได้ ๑๐ หมวด หมวดละ ๖ ประการ คือ

หมวดที่ ๑ ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖ ได้แก่ (๑) จักษุ (๒) โสตะ (๓) ฆานะ (๔) ชิวหา (๕) กาย (๖) มนะ(ใจ)

หมวดที่ ๒ ว่าด้วยอายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ (๑) รูป (๒) เสียง (๓) กลิ่น (๔) รส (๕) โผฏฐัพพะ (๖) ธรรมารมณ์

หมวดที่ ๓ ว่าด้วยวิญญาณ ๖ ได้แก่ (๑) จักขุวิญญาณ (๒) โสตวิญญาณ (๓) ฆานวิญญาณ (๔) ชิวหาวิญญาณ (๕) กายวิญญาณ (๖) มโนวิญญาณ

หมวดที่ ๔ ว่าด้วยสัมผัส ๖ ได้แก่ (๑) จักขุสัมผัส (๒) โสตสัมผัส (๓) ฆานสัมผัส (๔) ชิวหาสัมผัส (๕) กายสัมผัส (๖) มโนสัมผัส

หมวดที่ ๕ ว่าด้วยเวทนา ๖ ได้แก่ (๑) เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส (๒) เวทนา ที่เกิดแต่โสตสัมผัส (๓) เวทนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส (๔) เวทนาที่เกิดแต่ชิวหา สัมผัส (๕) เวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัส (๖) เวทนาที่เกิดแต่มโนสัมผัส

หมวดที่ ๖ ว่าด้วยสัญญา ๖ ได้แก่ (๑) รูปสัญญา (๒) สัททสัญญา (๓) คันธสัญญา (๔) รสสัญญา (๕) โผฏฐัพพสัญญา (๖) ธัมมสัญญา

หมวดที่ ๗ ว่าด้วยสัญเจตนา ๖ ได้แก่ (๑) รูปสัญเจตนา (๒) สัทท สัญเจตนา (๓) คันธสัญเจตนา (๔) รสสัญเจตนา (๕) โผฏฐัพพสัญเจตนา (๖) ธัมมสัญเจตนา

หมวดที่ ๘ ว่าด้วยตัณหา ๖ ได้แก่ (๑) รูปตัณหา (๒) สัททตัณหา (๓) คันธตัณหา (๔) รสตัณหา (๕) โผฏฐัพพตัณหา (๖) ธัมมตัณหา

หมวดที่ ๙ ว่าด้วยวิตก ๖ ได้แก่ (๑) รูปวิตก (๒) สัททวิตก (๓) คันธ วิตก (๔) รสวิตก (๕) โผฏฐัพพวิตก (๖) ธัมมวิตก

หมวดที่ ๑๐ ว่าด้วยวิจาร ๖ ได้แก่ (๑) รูปวิจาร (๒) สัททวิจาร (๓) คันธวิจาร (๔) รสวิจาร (๕) โผฏฐัพพวิจาร (๖) ธัมมวิจาร

สามัญญวรรคนี้มีลักษณะคล้ายเปยยาล กล่าวคือ ในพระสูตรที่ ๑ แสดง ข้อความเต็ม ซึ่งประกอบด้วย (๑) รูปแบบของพระสูตร (๒) คุณสมบัติของ บุคคล ๑๑ ประการ (๓) สามัญญลักษณะประการที่ ๑ แต่ในพระสูตรต่อ ๆ ไป คือ พระสูตรที่ ๒-๘ แสดงไว้แต่เพียงสามัญญลักษณะสูตรละ ๑ ประการ ตั้งแต่ ประการที่ ๒ เป็นต้นไป ส่วนหัวข้อธรรมยังเหมือนกับสูตรที่ ๑ คือ จักษุ ซึ่งเป็นหัวข้อ ธรรมของหมวดธรรมที่ ๑ ในพระสูตรที่ ๙-๔๓๒ แสดงไว้แต่เพียงหัวข้อธรรมของ หมวดต่าง ๆ และในพระสูตรที่ ๔๓๓-๔๘๐ แสดงไว้แต่เพียงสามัญญลักษณะ และ หัวข้อธรรม ๖ ประการ ในหมวดที่ ๑๐ เช่น

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ เป็นผู้ ไม่สามารถเลี้ยงฝูงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้

องค์ ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑.	ไม่รู้รูปโค	๒.	ไม่ฉลาดในลักษณะโค
๓.	ไม่กำจัดไข่ขาง	๔.	ไม่ปกปิดแผล
๕.	ไม่สุมไฟ	๖.	ไม่รู้ท่าน้ำ
๗.	ไม่รู้ว่าโคดื่มน้ำแล้ว	๘.	ไม่รู้ทาง
๙.	ไม่ฉลาดในที่หากิน	๑๐.	รีดนมไม่ให้เหลือ

๑๑. ไม่บูชาโคผู้ทั้งหลายที่เป็นพ่อโค เป็นจ่าฝูง ด้วยการบูชา อย่างยิ่ง

ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการนี้แล เป็นผู้ไม่ สามารถเลี้ยงฝูงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้ ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ไม่สามารถพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในจักษุ

ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ไม่รู้รูป ๒. ไม่ฉลาดในลักษณะ

๓. ไม่กำจัดไข่ขาง ๔. ไม่ปกปิดแผล

๕. ไม่สุมไฟ ๖. ไม่รู้ท่าน้ำ

๗. ไม่รู้ธรรมที่ดื่มแล้ว ๘. ไม่รู้ทาง

๙. ไม่ฉลาดในโคจร ๑๐. รีดนมไม่ให้เหลือ

๑๑. ไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็น สังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง

ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการนี้แล เป็นผู้ไม่สามารถพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในจักษุ

สูตรที่ ๒ ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ เป็นผู้ไม่สามารถเลี้ยงฝูงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้ องค์ ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ไม่สามารถ พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ในจักษุ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๓ ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ เป็นผู้ไม่สามารถเลี้ยงฝูงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้ องค์ ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ไม่สามารถพิจารณาเห็นความเป็นอนัตตาในจักษุ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๔ ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ เป็นผู้ไม่สามารถเลี้ยงฝูงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้ องค์ ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ไม่สามารถพิจารณาเห็นความสิ้นไปในจักษุ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๕ ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ เป็นผู้ไม่สามารถเลี้ยงฝูงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้ องค์ ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ไม่สามารถพิจารณาเห็นความเสื่อมไปในจักษุ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๖ ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ เป็นผู้ไม่สามารถเลี้ยงฝูงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้ องค์ ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ไม่สามารถพิจารณาเห็นความคลายไปในจักษุ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๗ ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ เป็นผู้ไม่สามารถเลี้ยงฝูงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้ องค์ ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ไม่สามารถพิจารณาเห็นความดับไปในจักษุ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๘ ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ เป็นผู้ไม่สามารถเลี้ยงฝูงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้ องค์ ๑๑ อะไรบ้าง คือ ...

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ไม่สามารถพิจารณาเห็นความสละคืนในจักษุ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

จึงเห็นได้ว่าในพระสูตรทั้ง ๘ สูตรนี้ ทรงแสดงเหตุที่ไม่เห็นสามัญญลักษณะ ๘ ประการในจักษุ ซึ่งเป็นหัวข้อธรรมประการที่ ๑ ในจำนวนหัวข้อธรรม ๖๐ ประการเท่านั้น ใน ๘ สูตรต่อไปทรงแสดงถึงเหตุที่ไม่เห็นสามัญญลักษณะ ๘ ประการ ในหัวข้อธรรมประการที่ ๒ คือ โสตะ นั่นคือ ทรงแสดงถึงเหตุที่ไม่เห็นสามัญญลักษณะในหัวข้อธรรมประการละ ๘ สูตร ๆ เหมือนตัวอย่างข้างต้น

ในสามัญญวรรคนี้มีแต่คุณสมบัติฝ่ายเสื่อมของบุคคล ส่วนคุณสมบัติฝ่ายเจริญ ซึ่งมีลักษณะตรงกันข้าม มีปรากฏอยู่ในราคเปยยาล และพึงเข้าใจว่ามีองค์ประกอบของพระสูตรเหมือนกัน ฉะนั้น ในราคเปยยาล จะไม่นำเรื่องนี้มากล่าวซ้ำอีก

๓.๔ ราคเปยยาล

ราคเปยยาล แปลว่า หมวดธรรมที่ทรงแสดงโดยย่อมีราคะเป็นต้น หมายความว่า นอกจากราคะแล้ว ยังมีอกุศลธรรมอีก ๑๖ ประการ รวมเป็น ๑๗ ประการ คือ

๑. ราคะ ๒. โทสะ ๓. โมหะ

๔. โกธะ ๕. อุปนาหะ ๖. มักขะ

๗. ปฬาสะ ๘. อิสสา ๙. มัจฉริยะ

๑๐. มายา ๑๑. สาเถยยะ ๑๒. ถัมภะ

๑๓. สารัมภะ ๑๔. มานะ ๑๕. อติมานะ

๑๖. มทะ ๑๗. ปมาทะ

อกุศลธรรมทั้ง ๑๗ ประการนี้ เป็นเป้าหมายของการเจริญธรรม ๑๑ ประการ คือ รูปฌาน ๔ เจโตวิมุตติ ๔ และอรูปฌาน ๓ กล่าวคือ พระผู้มีพระภาค

ทรงสอนให้ภิกษุเจริญธรรม ๑๑ ประการนี้ เพื่อขจัดอกุศลธรรมแต่ละตัว ๆ ตัวละ ๑๐ เป้าหมาย (๑๐ เพื่อ เช่น เพื่อรู้ยิ่ง) เป้าหมายละ ๑ สูตร(๑๐ เป้าหมาย x อกุศล-ธรรม ๑๗ ประการ) รวม ๑๗๐ สูตร เช่น ๑๐ สูตรแรก มีความเต็มดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๑ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ปฐมฌาน ๒. ทุติยฌาน
๓. ตติยฌาน ๔. จตุตถฌาน
๕. เมตตาเจโตวิมุตติ ๖. กรุณาเจโตวิมุตติ
๗. มุทิตาเจโตวิมุตติ ๘. อุเบกขาเจโตวิมุตติ
๙. อากาสานัญจายตนะ ๑๐. วิญญาณัญจายตนะ
๑๑. อากิญจัญญายตนะ

สูตรที่ ๒ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๑ ประการ เพื่อกำหนดรู้ราคะ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๓ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๑ ประการ เพื่อความสิ้นราคะ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๔ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๑ ประการ เพื่อละราคะ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๕ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๑ ประการ เพื่อความสิ้นไปแห่งราคะ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๖ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๑ ประการ เพื่อความเสื่อมไปแห่งราคะ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๗ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๑ ประการ เพื่อความคลายไปแห่งราคะ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๘ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๑ ประการ เพื่อความดับไปแห่งราคะ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๙ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๑ ประการ เพื่อความสละราคะ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๑๐ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรเจริญธรรม ๑๑ ประการ เพื่อความสละคืนราคะ ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

พระสูตรอีก ๑๖๐ สูตรต่อไป ว่าด้วยการเจริญธรรม ๑๑ ประการนี้ เพื่อจัดการกับอกุศลธรรมที่เหลืออีก ๑๖ ตัว ตัวละ ๑๐ สูตร เช่นเดียวกับ ๑๐ สูตรแรก

ข้อสังเกต

เอกลักษณ์ของอังคุตตรนิกาย คือ การจัดหมวดหมู่ของพระสูตรตามจำนวนหัวข้อธรรมของแต่ละสูตร โดยรวมพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวนเท่ากันเข้าไว้ในหมวดเดียวกัน เรียกว่า นิบาต เช่น เอกกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๑ ข้อ เป็น ๑ สูตร ทุกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๒ ข้อ เป็น ๑ สูตร

ในเล่มนี้มี ๒ นิบาต คือ ทสกนิบาต ได้แก่ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๑๐ ข้อ เป็น ๑ สูตร และเอกาทสกนิบาต ได้แก่ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๑๑ ข้อ เป็น ๑ สูตร ในทสกนิบาตแบ่งพระสูตรเป็นหมวด ๆ หมวดละ ๕๐ สูตร เรียกว่า ปัณณาสก์ (หมวดย่อยของนิบาต) แต่ละปัณณาสก์แบ่งเป็นวรรค(หมวดย่อยของปัณณาสก์) วรรคละ ๑๐ สูตร รวม ๕ วรรค แต่ปัณณาสก์ที่ ๕ ของทสกนิบาตมีแค่ ๒ วรรค จึงไม่เป็นไปตามระเบียบนี้

มีข้อน่าสังเกตว่า ในกรณีที่มิอาจแบ่งเป็นปัณณาสก์ได้เลย ท่านก็ไม่จัด คงแบ่งนิบาตออกเป็นวรรคดังเช่นในเอกกนิบาต ในกรณีที่จัดเป็นปัณณาสก์ได้บ้าง แต่จัดไม่ได้ทั้งหมด ท่านจัดส่วนที่สามารถเข้าหมวด ๕๐ ได้เป็นพวกหนึ่ง ซึ่งแบ่งเป็นปัณณาสก์ที่ ๑ ที่ ๒ ไปตามลำดับ ส่วนที่ไม่สามารถจัดเข้าหมวด ๕๐ ได้เลย ท่านก็ยกให้เป็นหมวดพิเศษ เรียกว่า เปยยาล ซึ่งมีรูปแบบเป็นลักษณะเฉพาะ ดังเช่นในทุกนิบาต จัดเป็น ๓ ปัณณาสก์ กับ ๔ หัวข้อเปยยาล ในติกนิบาต จัดเป็น ๓ ปัณณาสก์ กับ ๒ หัวข้อเปยยาล แต่ในทสกนิบาต ท่านมิได้จัดตามแบบใดที่กล่าวมา ชวนให้คิดว่าน่าจะมีอะไรที่เป็นระเบียบการเฉพาะของนิบาตนี้ ควรศึกษาพระสูตรในปัญจมปัณณาสก์ของทสกนิบาตนี้ให้ดี

ในเอกาทสกนิบาต ท่านแบ่งเป็นวรรคได้ ๓ วรรค กับ ๑ เปยยาล ไม่แบ่งเป็นปัณณาสก์ เช่นเดียวกับเอกกนิบาต แต่ในเอกาทสกนิบาตมีเปยยาล ในเอกกนิบาตไม่มีเหตุที่ไม่จัดเป็นปัณณาสก์ เพราะพระสูตรใน ๒ วรรคแรก คือ นิสสยวรรค และอนุสสติวรรค แม้มีหมวดธรรมคล้ายคลึงกัน สามารถจัดเข้าเป็นปัณณาสก์ได้ แต่ก็มีจำนวนไม่ครบ ๕๐ สูตร คือ ๒ วรรค รวมกันได้เพียง ๒๑ สูตรเท่านั้น ส่วนวรรคที่ ๓ คือ สามัญญวรรค แม้มีพระสูตรถึง ๔๘๐ สูตร แต่ก็มีลักษณะพิเศษต่างกับพระสูตรใน ๒ วรรคแรก และต่างกับพระสูตรในปัณณาสก์ต่าง ๆ ของนิบาตอื่น ๆ เช่น ทสกนิบาตในเล่มนี้ เพราะพระสูตรทั้ง ๔๘๐ สูตร มีความสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นผลของกันและกันโดยตลอด ไม่สามารถแยกออกเป็นหมวด ๆ หมวดละ ๕๐ สูตรได้เลย ส่วนพระสูตรที่ไม่มีความสัมพันธ์กับ ๔๘๐ สูตรนี้ ท่านแยกไปจัดเป็นเปยยาล เรียกว่า ราคเปยยาล

อนึ่ง อังคุตตรนิกายเล่มนี้มีการขยายหมวดธรรม เป็นหมวดธรรม มีจำนวนหัวข้อธรรมมากกว่าอังคุตตรนิกายเล่มอื่น ๆ กล่าวคือ มีการขยายหมวดธรรม เป็นหมวดธรรมมีจำนวนหัวข้อธรรมเพิ่มขึ้นโดยวิธีดังต่อไปนี้

๑. ขยายหมวดธรรมโดยนำหัวข้อธรรมที่เกี่ยวข้องกัน หรือประเภทเดียวกันมาเพิ่มเติม เช่น

อริยมรรคมีองค์ ๘ ในราคเปยยาลแห่งอัฏฐกนิบาต เมื่อเพิ่มธรรมที่เกี่ยวข้องกันอีก ๒ ประการ คือ สัมมาญาณะ และสัมมาวิมุตติ กลายเป็นหมวดธรรม ๑๐ ประการในทสกนิบาต หรือหมวดธรรมเรื่องกรรมบถ ๑๐ เมื่อเพิ่มหัวข้อธรรมที่เกี่ยวข้องกันของแต่ละข้อเข้ามาข้อละ ๑ ข้อละ ๒ และข้อละ ๓ จึงกลายเป็นหมวดธรรม

๒๐ ประการ ๓๐ ประการ และ ๔๐ ประการ

๒. ขยายหมวดธรรมโดยนำหมวดธรรมอีกหมวดหนึ่ง ซึ่งสัมพันธ์กันโดยเป็นเหตุและผลของกันและกันเข้ามาผสมกัน เป็นหมวดธรรมเดียวกัน เช่น

โพชฌงค์ ๗ ในปฐมปัณณาสก์แห่งสัตตกนิบาต เมื่อเพิ่มวิชชา ๓ ประการเข้าไป กลายเป็นหมวดธรรม ๑๐ ประการในทสกนิบาต

๓. ขยายหมวดธรรมโดยนำหมวดธรรมอีกหมวดหนึ่งซึ่งแม้ต่างกัน แต่ก็สัมพันธ์กันโดยเป็นองค์ประกอบ หรือเป็นส่วนเสริมกันเข้ามาผสมกัน เช่น

นิวรณ์ ๕ ที่ภิกษุละได้ เมื่อเพิ่มธรรมขันธ์ ๕ ที่เป็นส่วนประกอบของภิกษุ กลายเป็นหมวดธรรม ๑๐ ประการสำหรับภิกษุผู้อยู่จบพรหมจรรย์ ในปัญจังคสูตร นาถกรณวรรค ปฐมปัณณาสก์ แห่งทสกนิบาต

๔. ขยายหมวดธรรมโดยนำธรรมแต่ละข้อไปเปรียบเทียบกับบุคคล สิ่งของ หรือธรรมอื่น ๆ เช่น

ทรงยกอนุปาทาปรินิพพานเปรียบเทียบให้เห็นว่าเป็นเลิศกว่าความเป็น

ใหญ่ในทางต่าง ๆ ๑๐ ประการ ในปฐมโกสลสูตร มหาวรรค ปฐมปัณณาสก์ แห่งทสกนิบาต

จึงควรศึกษาโดยละเอียดต่อไป